

Faalangst

1. Introductie

Thouw vrijdag 17 februari 2006

Hard oordeel Van Gaal na sof in Sevilla

AZ-trainer Louis van Gaal oordeelde hard, na de 2-0 nederlaag van AZ in Sevilla. Zijn spelers hebben faalangst.

Als de schoolprestaties tegenvallen of als een kind een hekel heeft aan school dan wordt faalangst nogal eens door ouders als verklaring aangedragen.

Als kinderen tegen bepaalde activiteiten op school opzien, is het eerste waar ouders aan denken dat er sprake van faalangst zou kunnen zijn. Leerkrach-

ten komen zelf iets minder met faalangst als label. Ze denken wellicht dat faalangst ook beschouwd kan worden als een tekortkoming van hun eigen pedagogisch handelen. Faalangst als functioneringsbeperkende angst is wel een bekend verschijnsel bij ouders en kinderen. Het doel van dit orthobeeld is bij alle betrokkenen faalangst als verschijnsel en als werkelijkheid te accepteren en alle stappen te ondernemen om die levensplezierbedervende en ontwikkelingsbelemmerende angst te minimaliseren.

2. Omschrijving van het beeld

Het label **faalangst** geeft al aan dat het een angst is om te falen, te mislukken. Daarbij kan er sprake zijn van een specifieke of een generaliseerde angst. Een **specifieke** angst is het bang zijn voor iets specifiek zoals bang voor rekenen, bang voor nieuwe leerstof, bang voor nieuwe onderwijsactiviteiten, bang voor nieuwe sociale situaties, bang voor het klimmen op een gymkast, bang voor een beurt. In publicaties van o.a. Nieuwenbroek wordt gesteld dat faalangst iets is dat slechts optreedt in bepaalde situaties of bij bepaalde gebeurtenissen. Het is, zo stelt men, als het ware een afgebakende angst. Dat is een achterhaald en te beperkt idee. Helaas zijn er kinderen waarbij er sprake is van een meer algemene faalangst. Compennolle (1987) spreekt over *angst als levensstrek*. De angst is dan niet gekoppeld aan een bepaalde situatie, maar min of meer permanent aanwezig. Zo'n **generaliseerde** angst is bangheid voor (bijna) alles waarbij het kind iets moet doen. Soms is het begin een specifieke angst die zich generaliseert tot een algemene faalangst voor allerlei activiteiten. Het kind is bijvoorbeeld slecht in het hardop lezen en gaat daarna

tegen het begrijpend lezen opzien en ontwikkelt vervolgens ook faalangst m.b.t. het rekenen, etc.

Bij de specifieke faalangst kan er sprake zijn van een of meer van de volgende angsten:

- **leerprestatie-angst:** bang voor het uitvoeren van leer-/werkactiviteiten als de werkles, werken met ontwikkelingsmaterialen, lezen, rekenen, spelling, nieuwe leerinhouden, etc.

- **spreekangst:** bang voor het spreken in de kring/klas, nervositeit als ze iets moeten zeggen, dus bibberende stem/komen moeilijk uit de woorden, bang voor het houden van een spreekbeurt, bang om iets in de kring te zeggen, steken weinig de vinger op in de kring, etc.

- **sociale angst:** bang voor het beginnen en onderhouden van contacten met anderen. Sommige kinderen zien op tegen verjaardagsfeestjes, pauzes, groepswerk, etc. De sociale angst kan ook bangheid zijn m.b.t. het beginnen en onderhouden van contacten met de leerkracht. Men kan het bovenstaande bekritisieren als zijnde een zeer ruime invulling van het gebied van de faalangst. Toch is daar bewust voor gekozen omdat

sociale angst m.b.t. de leerkracht een duidelijke faalangstinhoud kan hebben in de zin dat het kind moeite heeft om antwoorden te geven op vragen van de leerkracht of om hulp of uitleg te vragen.

-motorische angst: bang voor bewegingsactiviteiten. Sommige kinderen zien er tegenop iets met hun lichaam te doen. Alleen al de wetenschap dat er dat dagdeel bewegingsonderwijs volgt kan bij het opstaan 's ochtends een ernstige angst oproepen.

Daarnaast kan faalangst **positief** of **negatief** zijn. Positief wil zeggen dat het kind door de faalangst aangespoord wordt om iets toch te doen en dat dan ook acceptabel of juist goed doet, terwijl negatieve faalangst een prestatieverminderende faalangst is waardoor het kind minder goed presteert/functioneert.

In een overzicht ziet dat er als volgt uit:

typenoverzicht		
faalangst		
	specifiek	generaal
positief	S+	G+
negatief	S-	G-

Ernstige faalangst is per definitie een *gedragsprobleem*, omdat het de huidige en toekomstige ontwikkeling van het kind nadelig beïnvloedt. Faalangst heeft een nadelig effect op het geluksgevoel van het kind. Daarentegen is het ook zo dat ieder mens in meer of mindere mate last heeft van faalangst. Faalangst is een vorm van angst of vrees die optreedt als kinderen (en volwassenen) een prestatie moeten leveren. De faalangst zelf uit zich in een gevoel van spanning. Het kind is bang om die prestatie te leveren en presteert ten gevolge van die angst vaak minder dan het zou kunnen. In het geval van zo'n verminderd functioneren spreken we van een negatieve faalangst. Positieve faalangst heeft tot gevolg dat het kind ten gevolge van de druk die uitgaat van zo'n angst juist beter gaat presteren.

Over deze tweedeling is in de wetenschappelijke literatuur echter veel discussie, maar voor de praktische situatie is ze wel bruikbaar. Faalangst hoeft niet altijd voor te komen bij kinderen die eigenlijk wel beter kunnen presteren/optreden. Faalangst komt ook voor bij kinderen met een beperkte leerbaarheid, die ten gevolge daarvan matig presteren en ten gevolge daar weer van veel faalervaringen hebben opgedaan. Het is ook mogelijk dat een kind in een vicieuze cirkel terecht komt. Het kind heeft dan vaak gefaald, er ontstond faalangst en ten gevolge daarvan faalde het weer en werd vervolgens nog faalangstiger, enzovoort. Dit voorafgaande betekent dat het verschijnsel faalangst te maken heeft met een tekort aan zelfvertrouwen. En dit begrip zelfvertrouwen heeft weer te maken met het zelfbeeld van het kind. Kinderen kunnen immers faalangstig worden als ze merken dat ze

veel falen, kinderen kunnen faalangstig worden als ze *denken* dat ze falen, terwijl dat helemaal niet zo is. In dit orthobeeld worden vijf typen zelfbeeld beschreven:

- het reëel positief zelfbeeld;
- het reëel negatief zelfbeeld;
- het verondersteld onvermogen;
- het verondersteld vermogen;
- het diffuus zelfbeeld.

De wijzen waarop faalangstige kinderen zich uiten zijn legio. We geven enkele uitingen van faalangst.

Lichamelijke reacties

- ingedoken lopen, stijve armen en opgetrokken schouders,
- gauw blozen,
- ogen neerslaan,
- stotteren,
- transpireren,
- zenuwachtig met de handen frunniken,
- klachten over pijn en kwaaltjes,
- onrustig,
- vaak naar de wc. gaan,
- hartkloppingen,
- droge mond,
- geen hap meer door de keel krijgen.

Psychische reacties/kenmerken

- zenuwachtig bij een beurt;
- laat zich makkelijk door een klasgenoot beïnvloeden (zwakke eigen wil);
- tijdens de kringactiviteiten bang om iets te zeggen;
- durft niet voor de eigen mening uit te komen;
- durft geen vragen te stellen;
- vraagt te vaak of iets wel goed is of zo moet;
- angst bij nieuwe situaties of nieuwe opdrachten;
- bang/overgevoelig voor kritiek;
- snel uit het 'gewone doen';
- soms ook bang om extra instructie te vragen en wacht dan maar passief af;
- veel kijken hoe anderen het doen;
- bang om met het werk te beginnen;
- escapisme: moeilijke situaties ontvluchten;
- opschepperig (compensatie);
- moeilijk nee durven zeggen;
- diverse angsten;
- bang om fouten te maken;
- bang voor de leerkracht en/of klasgenoten;
- agressief;
- onzeker;
- verlegen;
- moeilijkheden met sociale contacten;
- zondert zich vaak af;
- stil;
- bang tijdens/voor de evaluatie/nabespreking van het

werk;

- onderdanig;
- minderwaardigheidsgevoelens;
- negatieve opmerkingen maken over anderen, zodat het eigen gevoel van tekort minder opvalt;
- moeilijk tegen complimenten kunnen;
- de lolbroek uithangen om positieve aandacht te krijgen.

De in het bovengenoemde weergegeven kenmerken kunnen in diverse combinatiemogelijkheden voorkomen. Vaak is het zo dat het kind tengevolge van de faalangst mindere prestaties levert op school. Al met al kunnen de prestaties dan nog wel redelijk zijn, maar zo'n kind zou nog beter kunnen presteren, als het niet of minder faalangstig zou zijn. Het kind functioneert niet optimaal. Prestaties op zich zijn niet altijd een teken van faalangst. Vooral bij het oppakken van nieuwe taken is de faalangst te merken. Het kind zegt dan te gauw: 'Ik kan (weet) het niet.' Het wil ook te vaak horen of hij/zij het goed doet (is het zo goed?) en het is ook gevoeliger voor kritiek. Faalangstige kinderen gooien het bijltje er ook eerder bij neer als ze kritiek ontvangen. Het kind denkt te gauw: 'Ik kan niks.' Het kind is snel afgeleid/overstuurd als de sfeer thuis minder goed is. Het wendt snel de blik af als hem/haar iets gevraagd wordt. Het kind steekt ook niet gauw de vinger op. Faalangst kan op den duur invloed hebben op de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Relaties kunnen verstoord worden of niet ontstaan. Het gevoel in een groep thuis te horen wordt niet ontwikkeld.

Het uiten van gevoelens levert vaak grote moeilijkheden op. Deze ontwikkeling kan leiden tot kinderen die zich in moeilijke situaties slecht kunnen handhaven. Hun onzekerheid wordt groter, ze vergissen zich meer. Nieuwe onverwachte situaties worden vermeden. Voor verantwoordelijkheden deinzen ze sterk terug. Het gevolg is dat het geluksgevoel van het kind zeer beperkt zal zijn. Als faalangst snel kan worden herkend, kan worden voorkomen dat deze zich diep 'wortelt' in het kind.

Samenvattend kan de faalangst in twee categorieën gegroepeerd worden, namelijk in situaties waarin de angst vooral opgeroepen wordt door de aanwezigheid van andere leerlingen en/of de leerkracht.

Deze angst treedt vooral op bij mondelinge overhoringen, beurten voor de klas, spreekbeurten, enz. Leerlingen die door deze angsten geplaagd worden ondervinden die vaak ook in situaties waarin ze geen intellectuele prestaties hoeven te leveren: tijdens de pauze, gymles, enzovoort. De angst generaliseert zich dan naar andere situaties. Het kind wordt *algemeen* faalangstig. Dit type angst duidt men aan met 'sociale angst'.

Angst kan ook te maken hebben met het vooruitzicht te kort te zullen schieten bij het leveren van prestaties. Het is van belang dat u zich realiseert dat een faalangstig kind prestaties levert vanuit de angst te misluk-

ken. Het kind wil de vernedering van een mislukking voorkomen, terwijl niet-faalangstige kinderen presteren vanuit de hoop op succes.

Uit onderzoek is bekend dat niet de objectieve resultaten van het kind bepalend zijn in de ontwikkeling van de faalangst, maar wel het verschil tussen de prestatie en het verwachtingsniveau van de ouders. Vooral als het kind zich emotioneel afhankelijk voelt van zijn/haar ouders en merkt dat het niet voldoet aan de verwachtingen, is de kans op faalangst groot.

Als ouders een strenge opvoedingsstijl voorstaan en hun ontevredenheid vertalen in negatieve maatregelen tegen het kind, is het negatieve effect op het zelfvertrouwen van het kind nog groter, omdat het zich dan helemaal veroordeeld voelt.

Voor de praktijk van het onderwijs is vooral de negatieve faalangst nadelig, omdat deze een ongewenst effect heeft op de prestaties van het kind. Toch kan ook de positieve faalangst wel problemen opleveren. Sommige mensen worden er overspannen van, omdat ze alles te goed willen doen.

3. Diagnose

Bij de observatie gaat het om vijf soorten activiteiten:

- 3.1 vaststellen *op welke wijze* het kind de faalangst uit;
- 3.2 vaststellen *wanneer* het kind faalangstig is;
- 3.3 vaststellen welk type zelfbeeld het kind heeft;
- 3.4 het invullen van de diagnoselijst faalangst;
- 3.5 het invullen van de diagnostische vragenlijst Faalangst.

3.1 en 3.2 Vaststellen op welke wijze het kind de faalangst uit en vaststellen wanneer het kind faalangstig is

Neem daartoe een blad en maak daarop twee kolommen:

de onderwijs-activiteiten	faalangst-uitingen

Noteer in de eerste kolom de activiteit, bijvoorbeeld: werkles, rekenen of kringactiviteit. Zo gauw op enigerlei wijze de faalangst wordt geuit, maakt u daarvoor een kolom en turt u het aantal malen dat deze uiting voorkomt. Na verloop van tijd kan dat er als volgt uitzien:

de onderwijs- activiteiten	faalangst- uitingen			
	dat kan ik niet	met beginnen extra instructie vragen	durft niets lezen	
1. kringactiviteiten			I	
2. taalactiviteiten	II	II	I	
3. biologie	III	II	I	

3.3 Vaststellen welk type zelfbeeld het kind heeft

Aan de basis van faalangst ligt het probleem van het gebrek aan zelfvertrouwen, terwijl dat weer wordt bepaald door een inadequaat zelfbeeld. Daarom is het aan te bevelen het zelfbeeld van het kind te bepalen. Maak gebruik van de Zelfbeeldvragenlijst zoals weergegeven in de bijlage bij dit orthobeeld. Het gaat er dan om dat u een keuze maakt uit een van de volgende vijf typen zelfbeelden (zie blz. 370 en verder):

- het reëel positief zelfbeeld;
- het reëel negatief zelfbeeld;
- het verondersteld onvermogen;
- het verondersteld vermogen;
- het diffuus zelfbeeld.

3.4 Het invullen van de diagnoselijst faalangst

Vul nu de diagnoselijst Faalangst in zoals weergegeven op pagina 358.

3.5 Het invullen van de diagnostische vragenlijst Faalangst

Vul nu de diagnostische vragenlijst in zoals weergegeven op pagina 359.

3.6 Bruikbaar

Bruikbaar is ook de PMT-K; Prestatie Motivatie Test voor kinderen van 10 tot 16 jaar van H.J.M. Hermans, uitgegeven bij Harcourt in Amsterdam.

4. Verklaringen

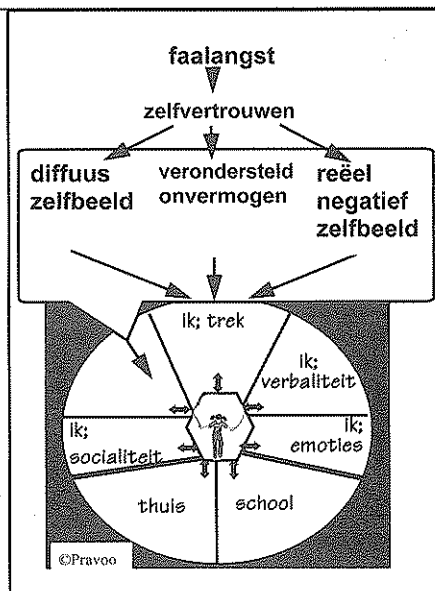
Men kan faalangst verklaren vanuit de schijf van zeven. Zie pagina 15. Faalangst heeft te maken met een tekort aan zelfvertrouwen. Dat gebrek aan zelfvertrouwen komt voort uit een inadequaat zelfbeeld.

Drie zelfbeelden kunnen verantwoordelijk zijn voor een tekort aan zelfvertrouwen, nl.:

- een diffuus zelfbeeld: het kind weet nauwelijks iets over zichzelf
- een verondersteld onvermogen: het kind denkt te slecht over zichzelf, denkt dat het minder kan dan in werkelijkheid het geval is
- een reëel negatief zelfbeeld: het kind weet dat het

met veel dingen moeite heeft, terwijl dat in werkelijkheid ook zo is.

Als het zelfbeeld een grote rol speelt bij het ontstaan van een gebrek aan zelfvertrouwen, dan kan vervolgens de vraag gesteld worden waar het inadequate zelfbeeld vandaan komt.

Vanuit de schijf van zeven kunnen deze verschijnselen verder verklaard worden. Bij de schijf van zeven wordt er vanuit gegaan dat gedrag van kinderen verklaard kan worden vanuit 7 aspecten verdeeld over drie hoofdaspecten, nl.:

- de thuissituatie;
- de schoolsituatie;
- de kindkenmerken zoals:

- het zelfbeeld
- de taal
- de emotionaliteit
- de sociale vaardigheden
- ik-trek als aangeboren karakterkenmerk

Gekoppeld aan die aspecten komen de volgende oorzaken voor:

Verklaringen vanuit het zelfbeeld

Het zelfbeeld kan een bijdrage leveren aan het ontstaan en verergeren van de faalangst. Er zijn kinderen die zo'n vaag (diffuus) idee hebben van zichzelf dat ze onzeker worden en op grond daarvan faalangst ontwikkelen. Daarnaast zijn er ook kinderen die te slecht over zichzelf denken (verondersteld onvermogen).

Die negatieve instelling is een grondhouding geworden die tot faalangst leidt.

Tenslotte zijn er kinderen die echt falen op school omdat ze leerinhouden aangeboden krijgen die te moeilijk voor hen zijn. Ze maken te veel fouten in hun werk. Ervaringen van mislukken leiden dan tot faalangst. Bij die kinderen is er sprake van een reëel negatief zelfbeeld.

Verklaringen vanuit de taal

De taalbeheersing kan tekort schieten om het gedrag te overdenken. Kinderen worden dan onzeker over zichzelf en ontwikkelen op grond daarvan faalangst.

Verklaringen vanuit de emotionaliteit

Emoties kunnen het ontstaan van een positief zelfbeeld in de weg zitten. Er zijn kinderen die in bepaalde situaties primair emotioneel reageren en dat eigenlijk zelf ook gek vinden en daar onzeker over kunnen worden.

Verklaringen vanuit de sociale situatie

Beperkte sociale mogelijkheden thuis kunnen er voor zorgen dat het kind veel negatieve dingen over zichzelf te horen krijgt of op z'n minst te weinig positief benaderd wordt. Beperkingen op het gebied van sociale vaardigheden kunnen bij het kind ook voor onzekerheid zorgen omdat het niet weet hoe je iets moet vragen of hoe je contact moet beginnen.

Verklaringen vanuit ik-trek als aangeboren karakterkenmerk

Het is mogelijk dat het kind een onjuist zelfbeeld ontwikkelt door een onvermogen om uit ervaringen ervaringskennis te ontwikkelen (een cognitieve leerstoornis). Er zijn kinderen die wel precies te horen krijgen wat ze kunnen, maar die die (positieve) informatie niet kunnen gebruiken om een reëel zelfbeeld te ontwikkelen.

Faalangst hoeft dus niet altijd te maken te hebben met een trauma, een ernstige persoonlijkheidsstoornis of problemen met huisgenoten, maar kan een aangeboren ik-trek zijn. Er zijn kinderen die van nature secundair reageren, afwachting zijn en niet op de voorgrond willen tredend. Een voorkomend verschijnsel bij faalangstige kinderen is de **selffulfilling prophecy**.

Sommige kinderen weten dat ze van nature verlegen zijn. Bij de zinnenaanvultest gaf een kind aan: *Toen ik nog klein was...was ik heel erg verlegen*. Die ik-trek kan ook gaan functioneren al een selffulfilling prophecy. Dat betekent dat het kind zich ook gaat gedragen naar het beeld dat het van zichzelf heeft. Kinderen kunnen van nature ook onzeker zijn omdat ze moeite hebben zich ruimtelijk te oriënteren. Ze weten vaak niet waar ze zijn, zijn de weg kwijt en worden daar onzeker door.

Er kan zelfs een fysiologische basis zijn voor faalangst. Bij een gevoel van spanning of bedreiging prepareert het lichaam zich op een vlucht- of vechtreactie. Er komt dan meer adrenaline in het bloed. Die adrenaline laat het hart sneller kloppen, vergroot de bloedcirculatie om meer zuurstof naar de spieren te laten stromen, verhoogt de reactiesnelheid van de spieren en vermindert de bloedtoevoer naar de hersenen. Er wordt dan energie klaargemaakt voor gebruik door de ledematen, in plaats van voor het centrale zenuwstelsel. Bij sommige kinderen is dit zo heftig dat ze blokkeren en nauwelijks in staat zijn om na te denken en de taak willen ontvluchten.

Verklaringen vanuit school

Ook is het mogelijk dat het kind op school op een te

hoog/te laag niveau moet werken. Het kan ook voorkomen dat het kind een leerkracht treft met weinig begrip en inlevingsvermogen of dat het kind in een pedagogisch klimaat moet werken waar het steeds geconfronteerd wordt met zijn falen, omdat er steeds bekend wordt gemaakt hoe iemand iets gedaan heeft.

Verklaringen vanuit de thuissituatie

Faalangst kan ook versterkt worden door de situatie thuis in de vorm van overvragende ouder(s)/veeleisende ouder(s), ouders die het kind steeds met anderen vergelijken of onzekerheid bij de ouders, etc.

5. Begeleiding

Noteer de gekozen handelingsplaninhouden op het formulier van blz. 44.

5.1 Begeleiding; technieken

Bij de begeleiding van kinderen met faalangst kunt u ook orthopedagogische technieken toepassen. Zie voor de opsomming pagina 49-118.

- denk altijd aan de basistechniek van het visualiseren. Visualiseer wanneer het kind faalangstig is waar het aan moet denken om die angstgevoelens te verminderen. (Zie blz. 51-55) Verder:
- de technieken 1-4, 2-6, 3-15, 3-21, 3-24(!), 3-25, 3-26, 3-28 zoals weergegeven op pagina 66-113.

5.2 Begeleiding; aanvullende mogelijkheden

Op pagina 362 van dit orthobeeld is een handelingsplan weergegeven. Op grond van de diagnosegegevens kiest u de hulpverleningsmogelijkheden. Loop de 10 afdelingen van het handelingsplan langs en onderstreep wat u uit gaat voeren. Dat betekent dat u niet alle mogelijkheden uitvoert, maar er een of enkele kiest. U moet bepalen wat bij het kind hoort en zinvol/haalbaar is om uit te voeren. Sommige onderdelen zijn meer geschikt voor kinderen in midden- en bovenbouw. Bij het weergeven van de begeleidingsinhouden is uitgegaan van de negen behoeften van kinderen met faalangst, nl.:

- behoefte aan overzichtelijkheid m.b.t. het dagelijks leven en de structuur in de klas;
- behoefte aan kennis over de eigen prestatie;
- behoefte aan warme persoonlijke relaties met de leerkracht;
- behoefte aan iemand die als voorbeeld dient;
- behoefte aan positieve verwachtingen ten aanzien van het werk dat ze opgedragen krijgen;
- behoefte aan duidelijkheid t.a.v. de klassenregels;
- behoefte om succeservaringen op te doen;
- behoefte aan duidelijkheid over wat fout is en hoe dat is te veranderen;
- behoefte aan rust en veiligheid.

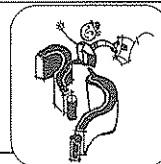
In de lege kolom links op het handelingsplan kunt u aangeven wanneer/hoe/hoe vaak/wie het uitvoert. In

Diagnoselijst

Faalangst

Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:

1. Onderstreep welk verschijnselen het kind vertoont:**1. fysieke gedragingen bij het (gaan) werken**

- 1.1 klamme handen
- 1.2 zweten
- 1.3 misselijkheid
- 1.4 hoofdpijn
- 1.5 hartkloppingen
- 1.6 buikpijn
- 1.7 blozen
- 1.8 knipperen met de ogen
- 1.9 veel naar de wc

2. cognitieve reacties bij het (gaan) werken

- 2.1 blindstaren/niet meer kunnen denken/blokken
- 2.2 black-out

3. emotionele reacties bij het (gaan) werken

- 3.1 huilen
- 3.2 uitspraken als: dat kan ik niet
- 3.3 overgevoelig voor kritiek/oordeel van anderen
- 4. werkgedragreacties**
- 4.1 werk ontvluchten/zich terugtrekken
- 4.2 werk weigeren
- 4.3 weinig/niets doen
- 4.4 dromerigheid
- 4.5 extra hulp vragen
- 4.6 als iets goed ging, dit niet aan eigen prestatie toeschrijven
- 4.7 wegstaren als het een opdracht krijgt
- 4.8 om goedkeuring/steun/bevestiging vragen
- 4.9 demotiveren
- 4.10 kiezen voor makkelijke

- opdrachten
- 4.11 snel in paniek als iets niet lukt
- 4.12 onzeker
- 4.13 moet aangespoord worden
- 5. spreken**
- 5.1 spreekangst
- 5.2 niets zeggen
- 5.3 stotteren/haperen
- 5.4 komt moeilijk uit de woorden
- 6. sociaal groepsgenoten**
- 6.1 neemt weinig sociale initiatieven
- 6.2 niet ontspannen in het omgaan met anderen
- 7 sociaal leerkracht**
- 7.1 zoekt (bijna) geen contact met de leerkracht
- 7.2 gespannen in contact met de leerkracht

8. overreacties

- 8.1 brutaal worden/braniechtig
- 8.2 in verzet gaan
- 8.3 onverschilligheid
- 8.4 aandacht trekken/clown uithangen
- 8.5 te nonchalant
- 8.6 te serieus
- 8.7 het hele leven wordt beheerst door de prestatie die het kind moet gaan leveren
- 8.8 perfectionisme
- 9 algemeen**
- 9.1 slaapproblemen
- 9.2 zichzelf wegcijferen/opofferen voor anderen/slaafs/voortdurend volgzzaam
- 10. diversen:**

2. Bepaling van het zelfbeeld

☐ Er is sprake van een diffuus zelfbeeld, want het kind weet niet wat het wil, aarzelt, weet niet wat het leuk/niet leuk/moeilijk/makkelijk vindt, wat het goed kan/niet goed kan, wat het graag doet, etc.

☐ Er is sprake van een verondersteld onvermogen, want het kind denkt te slecht over zichzelf. Het kind zegt van bepaalde dingen dat het die niet kan, terwijl het ze wel kan, het kind maakt vaak negatieve opmerkingen over zichzelf.

☐ Er is sprake van een reëel negatief zelfbeeld, want het kind geeft van diverse dingen aan dat het die niet kan/er problemen mee heeft, terwijl dat in werkelijkheid ook zo is.

3. Diagnose volgens de schijf van 7 (onderstreep wat van toepassing is)**Kenmerken van het kind ik-trek:**

- het kind is altijd al bangig geweest
- het kind is altijd al onzeker geweest
- het kind heeft lichamelijke problemen
- het kind heeft spreekproblemen
- het kind heeft uiterlijkproblemen
- het kind is door een trauma onzeker geworden: dood van een geliefde, mishandeling, brand, etc.

cognitieve mogelijkheden:

- het kind maakt veel fouten in het schoolwerk
- het kind heeft een of meer bepaalde leerproblemen of ontwikkelingsproblemen
- het kind heeft een beperkte algemene ontwikkeling

sociale acceptatie:

- het kind is onvoldoende geaccepteerd door de klasgenoten

taalvaardigheid:

- het kind heeft taalontwikkelingsproblemen

emotionaliteit:

- het kind reageert gauw emotioneel op situaties

Kenmerken in de school didactisch:

- het kind krijgt geen stof op niveau
- het kind krijgt geen speciale leerlingbegeleiding voor haar/zijn problemen
- er wordt in de klas veel gevraagd naar hoe iedereen iets gedaan heeft (wie heeft er fouten?)

leerkracht:

- de leerkracht geeft het kind te weinig positieve feed-back
- de leerkracht lacht om de onzekerheid van het kind

klasgenoten:

- de klasgenoten lachen het kind uit
- de klasgenoten isoleren het kind
- de klasgenoten zetten hun eigen prestaties af tegen die van het kind
- de klasgenoten pesten het kind

Kenmerken in de thuissituatie

- de ouders stellen te hoge eisen aan het kind

- de ouders leggen te veel nadruk op de schoolprestaties

- de ouders vergelijken het kind steeds met een of meer andere kinderen

- de ouders reageren duidelijk teleurgesteld bij tegenvallende prestaties

- de leerprestaties voldoen niet aan de verwachtingen van de ouders

- de ouders hebben te hoge verwachtingen van hun kind

- de ouders hebben te lage verwachtingen van hun kind

- de ouders zijn erg dominant

- de ouders zijn te streng

- de ouders geven het kind te weinig positieve feedback

- de ouders leveren te veel afkeurende kritiek op het gedrag en de prestatie van het kind

- de ouders zeggen dat ze zelf perfectionist(en) zijn

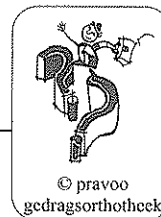
- de ouders eisen perfectionisme van hun kind en hebben ook bij redelijk functioneren steeds een 'kleine puntje'

- een of beide ouders zijn onzeker

- het kind wordt vergeleken met andere huisgenoten

- de ouders 'dikken' de onzekerheid aan door er veel aandacht aan te besteden en het te dramatiseren

Diagnostische vragenlijst **Faalangst**

Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:

Onderstreep wat van toepassing is en geef eventueel op de witregels toelichtingen/aanvullingen.

1. Ik-trek

1.1 Is het kind altijd al wat bangig en angstig geweest?

1.2 Hoe zijn de leerprestaties van het kind?

1.3 Hoe is de lichamelijke situatie van het kind? Heeft het kind bepaalde lichamelijke gebreken waardoor het opvalt en waardoor anderen het kind als minderwaardig of lachwekkend beschouwen, of is het wellicht zo dat het kind denkt dat dit zo is, terwijl het in de praktijk niet zo is of meevalt?

1.4 Is het kind meer/minder faalangstig in de nabijheid van bepaalde volwassenen/ u/bepaalde klasgenoten?

1.5 Tijdens welke taken, werk- en/of speelactiviteiten is het kind faalangstig? (Alleen of samen?)

1.6 Is het tijdstip van de dag van invloed op de aanwezigheid van faalangst?

1.7 Het kind is hoogbegaafd/perfectionistisch.

2. Ik-verbaliteit

2.1 Heeft het kind een taalontwikkelingsachterstand?

3. Ik-zelfbeeld

3.1 Hoe is het zelfbeeld van het kind? Zie daarover bijlage 8.2 op pagina 370 en verder.

4. Ik-emotionaliteit

4.1 Heeft het kind ook emotionele problemen zoals het overdadig emotioneel reageren op niet al te heftige situaties.

5. Ik-socialiteit

5.1 Heeft het kind problemen op het gebied van de sociale vaardigheden?

6. School

6.1 Wordt het zelfvertrouwen van het kind voldoende gestrekt door de contacten die de leerkracht met het kind heeft?

6.2 Op welke manier is het vergroten van het zelfvertrouwen in uw onderwijs opgenomen/ ingebouwd?

6.3 Hoe reageert u over het algemeen op uitingen van faalangst van kinderen?

6.4 Hoe is uw relatie met het kind?

6.5 Bent u zelf ook faalangstig? (bv. een beginnende leerkracht)

6.6 Zorgt u voor:

• Voldoende duidelijkheid tijdens de onderwijsactiviteiten?

• Geeft u extra uitleg indien nodig?

• Bent u voldoende vriendelijk en schept u een voldoende sfeer van duidelijkheid?

• Geeft u de kinderen voldoende gelegenheid zelfstandig prestaties te leveren, zelfstandig te werken, een eigen inbreng te hebben en het idee te hebben dat ze zelf iets tot stand hebben gebracht?

• Stelt u duidelijke eisen aan het kind/de groep?

• Geeft u de kinderen voldoende bevestiging van wat ze doen, vertelt u ze regelmatig dat ze het goed doen?

• Hebt u voldoende positieve verwachtingen van het kind?

• Is de sfeer in de klas voldoende ontspannen?

6.7 Zijn er klasgenoten die het kind regelmatig voor zijn bij het beantwoorden van vragen, het maken van keuzen, kring- en leergesprekjes, enz.?

6.8 Hoe reageren klasgenoten op het falen van het kind? Keuren de klasgenoten het gedrag van het kind regelmatig af of negeren ze het kind?

6.9 Is het kind voldoende geaccepteerd door de klasgenoten? Heeft het kind voldoende het gevoel dat het erbij hoort?

6.10 Wordt het kind gepest?

7. Thuis

7.1 Krijgt het kind thuis voldoende gelegenheid een gewenst zelfvertrouwen te ontwikkelen of:

• Stelt men te weinig eisen aan het kind?

• Keuren de ouders het gedrag/de prestaties van het kind te vaak af?

• Zijn de ouders kleinerend tegen het kind zijn? (Jou lukt toch nooit iets.)

• Hebben de ouders onvoldoende oog voor de onzekerheid waarin het kind verkeert?

• Zijn de ouders onvoldoende gericht op het zelfstandig maken van het kind zodat het afhankelijk blijft van de ouders?

• Hoe is het zelfvertrouwen van de ouder(s)?

• Zijn er broertjes of zusjes die het kind te weinig gelegenheid geven zich te ontwikkelen door het kind steeds overal in voor te zijn?

Aanvullende gegevens:

het nu volgende worden de onderdelen van het handelingsplan uiteengezet.

1. De invalshoek van het (sociaal-prestatie) klimaat in de groep

1.1 Veiligheid op school/in de klas

Kinderen met faalangst hebben behoefte aan een veilige omgeving. Door die faalangst voelen ze zich sneller dan andere kinderen onveilig. Belangrijk daarbij is:

- klasgenoten te verbieden het kind negatief te beoordelen. Keur dat gedrag af en spreek individueel met groepsgenoten die het kind afkeuren. Als u daar niet hard en consequent tegen optreedt krijgt het kind naast de faalangst ook nog met pesten te maken. Voorkom in elk geval het uitlachen;
- het kind een plaats in de klas te geven in de buurt van andere sociaal positief ingestelde kinderen;
- het kind niet confronterend te benaderen door het onverwacht vragen te stellen, prestaties te laten leveren voor het oog van alle klasgenoten;
- te zorgen voor voldoende rust in de klas. Kinderen met faalangst worden faalangstiger van onrust, drukte en chaos, omdat ze dan het gevoel hebben de greep op hun omgeving te verliezen.

1.2 Minimaliseren van de presentatie van de prestaties

Probeer zo weinig mogelijk te inventariseren in de klas hoe de kinderen iets gedaan hebben. Dus geen opsommingen van: wie had nul fouten, wie had één fout, wie twee fouten, etc. Voor kinderen met faalangst zijn deze confrontaties zeer vervelend. Het is aan te bevelen wel minimaal eenmaal per dag iets positiefs over een prestatie van het faalangstige kind te zeggen. Doe dat ook van andere kinderen omdat er anders jaloezie zou kunnen ontstaan.

2. De invalshoek van het leerkrachtgedrag

2.1 Bevestigende benadering

Probeer bij contacten met het kind te zeggen wat u allemaal goed vindt. Kijk naar wat het kind doet en steun dat door te zeggen, dat het het goed doet, dat het een juiste keuze gemaakt heeft, dat u dat ook zo had gedaan, etc.

Kinderen met faalangst hebben meestal behoefte aan een goede relatie met hun leerkracht. Alleen al twijfels over die relatie kan hen onzeker maken. Dat betekent dat u vaker dan bij andere kinderen naar het kind toe moet voor kleine contactjes en even positief aandacht geven.

2.2 Vragende benadering

Probeer het kind zo weinig mogelijk oordelend te benaderen, maar meer vragend: wat moest je doen, wat heb je gedaan, is dat goed wat je gedaan hebt. Op die manier beoordeelt en beloont het kind zichzelf.

2.3 Perspectiefbiedende benadering

Kinderen met faalangst maken van problemen/fouten vaak een drama en denken: 'Zie maar, ik kan niets.' Bij kleuters is het aan te bevelen meteen na het falen samen met het kind die taak uit te voeren. U helpt het kind dan zodat die taakuitvoering toch met een positief gevoel wordt afgesloten. Bij oudere kinderen kunt u met een kaart werken waarop aan de ene kant het probleem noteert, terwijl u daarnaast noteert hoe het probleem aangepakt gaat worden. Kinderen met faalangst moeten na het falen meteen zien hoe het probleem aangepakt kan worden. Zie het voorbeeld onderaan deze kolom.

2.4 Uitgaan van positieve verwachtingen.

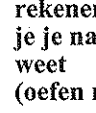
Probeer in het omgaan met het kind positieve verwachtingen te uiten. D.w.z. dat u bij het begeleiden van het kind zegt dat u denkt dat het kind de taak aan kan en goed uit zal voeren. Wijs het kind ook op vorige taakuitvoeringen en vraag hoe die gegaan zijn.

2.5 Begripvolle, maar flinke benadering

Als u de indruk hebt dat de faalangst te maken heeft met overdramatisering van de kant van de ouders is het aan te bevelen de faalangst niet verder te dramatiseren. Erom lachen is ook niet de juiste reactiewijze, maar een korte en flinke benadering is dan nodig. Kort in de zin dat u geen lange gesprekken meer houdt, maar met weinig woorden zegt dat u begrijpt dat het kind ergens tegenop ziet, maar dat het flink moet zijn. Alle kinderen hebben er wel moeite mee. Gewoon rustig blijven, en goed nadenken over de opdracht is het beste. Hanteer ook stimuleringszinnen als: 'Toe maar: je kunt het ...' Eenmaal in de veertien dagen kunt u dan samen met het kind het functioneren in de klas evalueren door na schooltijd -zonder dat de klasgenoten het horen- met het kind spreken over zijn functioneren.

2.6 Belonen en negeren

U kunt er ook voor kiezen om de uitingen van faalangst te negeren en zo veel mogelijk naar het kind te gaan als het geen faalangst toont en het dan een pluimpje te geven dat het zo flink is. Op die manier kunt u het gewenste gedrag versterken.

de fout		hoe nu verder?
sommen onder de tien gaan tellend		rekenen zoals je je naam ook weet (oefen met sommenkaarten)
over de tien gaat tellend		rekenen in twee stapjes, maar niet tellen $8+4=8+2=$ $10+2=12$ (eerst tot 10)

3. De invalshoek van het leerstofaanbod

3.1 Leerinhouden en stof op niveau

Kinderen met faalangst moeten ook een reële kans hebben op succes. Dat betekent dat u het kind een weloverwogen leerstofaanbod moet doen. Daarbij zijn er twee mogelijkheden;

- leerinhouden op beheersings-niveau;
- leerinhouden op N+1-niveau.

Bij het aanbieden van leerinhouden op beheersings-niveau laat u het kind dingen doen die het al kan. Het kan dan succeservaringen opdoen en zo het zelfvertrouwen vergroten.

Bij N+1 gaat het om het bieden van leerinhouden die een klein stapje hoger liggen dan het kind al beheerst. U zorgt er dan voor dat het een overwinbaar klein stapje is, de zgn. low-stress aanpak. U maakt het kind dan ook bewust van het verwerven van die volgende stap. Probeer op die manier zo wel overwogen mogelijk de leerstofinhouden aan te bieden zodat er een kans op succes is.

3.2 Hulpmiddelen

Kinderen met faalangst kunnen onzeker zijn bij denkactiviteiten. Ze kunnen in paniek raken, de draad kwijt raken. Het is belangrijk dat ze hulpmiddelen kunnen gebruiken die hen helpen bij het denken en handelen en als geheugensteun kunnen werken. Hierbij zal het meestal gaan om visualisaties. Dat zijn afbeeldingen van manieren waarop kinderen kunnen zien waar ze aan moeten denken.

Enkele voorbeelden zijn:

- 1. Met plaatjes weergeven wat er die dag gaat gebeuren. Het dagritmepakket is daar een voorbeeld van. Daarbij zijn de onderwijsactiviteiten in plaatjes weergegeven. Door die activiteiten achter elkaar te plakken ontstaat er een dagritme. Voor kinderen met faalangst kan dat belangrijk zijn omdat ze dan niet onzeker hoeven te zijn over wat er allemaal gaat gebeuren.
- 2. Met plaatjes weergeven hoe je een som uit moet rekenen.
- 3. In tekeningen weergeven wat je nodig hebt om iets te bouwen.
- 4. Met plaatjes weergeven welk ontwikkelingsmateriaal je moet pakken en wat je moet doen als je klaar bent.
- 5. Met plaatjes weergeven hoe je een hoofdpersoon uit een tekst kunt halen. Zie het voorbeeld rechtsboven.

Bij de voorafgaande voorbeelden gaat het om enkele mogelijkheden. U kunt bij de activiteiten die het kind uit moet voeren steeds bekijken wat daarvan gevisualiseerd kan worden. Plaatjes en afbeeldingen geven kinderen vaak meer houvast dan woorden. Bovendien bieden plaatjes/schema's/stappenplannen de mogelijkheid ze te raadplegen als dat nodig is.

Veel methoden en pakketten voor kinderen met ontwikkelings-/leerproblemen bevatten van deze hulpmiddelen.

- 6. Werk met memo's. Een memo is een blaadje waarop de leerkracht iets heeft genoteerd waar het kind die dag aan moet denken. Dat kunnen werkaanwijzingen zijn, tips, maar ook herinneringen aan wat er gisteren zo goed ging.

4. De invalshoek van de werkbegeleiding

4.1 Voorbereiden

Bereid bepaalde activiteiten extra met het kind voor. Als u weet dat er morgen iets nieuws aan de orde komt, kunt u dat de dag van tevoren met het kind bespreken.

Doe eventueel aan pre-teach-ing, dat is het behandelen van leerstof met een kind voordat het in de groep aan de orde wordt gesteld.

U kunt ook iedere dag even met het kind praten over wat er de volgende dag gaat gebeuren. Daarbij wordt de nadruk gelegd op de leuke dingen die er gaan gebeuren.

4.2 Instructiewijzen

Geef het kind extra instructie door:

- iets nog een keer uit te leggen;
- visuele steuntjes te gebruiken waarop u samen met het kind noteert of tekent waar het kind tijdens het werk aan moet denken;
- geef het kind extra hulpmiddelen om even te kijken hoe iets ook als weer moest;
- help het kind op weg bij een taak door het begin samen met het kind te doen.

Zorg ook dat het kind duidelijk weet wat het moet doen en wat u van het kind verwacht zodat daar geen onzekerheid over kan ontstaan.

Stel ook duidelijk eisen aan het werk in de zin van wat precies af moet en hoe goed het minimaal gemaakt moet worden.

4.3 Werkbegeleiding

Ga tijdens het werken regelmatig naar het kind en geef het extra steun door:

- te bespreken wat het gedaan heeft;
- hoe het gegaan is;
- even iets samen te doen;

Wie is de hoofdpersoon?

1. lees de tekst

2. de tekst nog een keer en maak een overzicht:

persoon	zo vaak genoemd:
persoon 1	
persoon 2	
persoon 3	

3. Bekijk nu of de meestgenoemde persoon ook de meeste dingen beleefd en doet.

4. Bepaal nu wie de hoofdpersoon is.

**Faalangst-
handelingsplan**

naam/ingevuld op/door:

1. de invalshoek van het (sociaal-prestatie)klimaat in de groep

- ☐ 1.1 veiligheid op school/in de klas
☐ 1.2 minimaliseren van de presentatie van de prestaties
☐ 1.3 minimaliseren van klasgenootoordelen

2. de invalshoek van het leerkrachtgedrag

- ☐ 2.1 bevestigende benadering
☐ 2.2 vragende benadering
☐ 2.3 perspectiefbiedende benadering
☐ 2.4 uitgaan van positieve verwachtingen
☐ 2.5 begripvolle maar flinke benadering
☐ 2.6 belonen en negeren

3. de invalshoek van het leerstofaanbod

- ☐ 3.1 leerinhouden en stof op niveau
☐ 3.2 hulpmiddelen

4. de invalshoek van de werkbegeleiding

- ☐ 4.1 voorbereiden
☐ 4.2 instructiewijzen
☐ 4.3 werkbegeleiding
☐ 4.4 feedbackaanpassingen
☐ 4.5 succeservaringen en bewustmakingen
☐ 4.6 koning, keizer, admiraal
☐ 4.7 afbouwen van de afhankelijkheid

5. de invalshoek van het rationaliseren

- ☐ 5.1 bewustmakingsgesprekken
☐ 5.2 onzinnige gedachten
☐ 5.3 algemeen vermenselijken

6. invalshoek van de acceptatie

- ☐ 6.1 zelfacceptatie
☐ 6.2 klasgenootacceptatie
☐ 6.3 (zelf)ontspanning

7 (zelf)beeld als invalshoek

- ☐ 7.1 begeleiding diffuus zelfbeeld
☐ 7.2 begeleiding verondersteld onvermogen
☐ 7.3 begeleiding reëel negatief zelfbeeld
☐ 7.4 een voorbeeld

8. speciale angsten

- ☐ 8.1 spreekangst
☐ 8.2 sociale angst
☐ 8.3 motorische angst
☐ 8.4 prestatie-angst/faalangst
☐ 8.5 perfectionisme

9. de invalshoek van de thuisreacties

- ☐ 9.1 de tiplijst
☐ 9.2 verminderen van de thuisdruk
☐ 9.3 benadrukken van het positieve
☐ 9.4 helemaal weglaten van oordelen
☐ 9.5 verminderen van het somatiseren
☐ 9.6 omgaan met twijfels

10. Uit andere pakketten

- ☐ 10.1 uit andere pakketten neem ik:

11. externe hulp

- ☐ 11.1 hulp inschakelen van

Uitvoeringsplan

We evalueren op:

- hoe het het beste verder kan gaan.

4.4 Feedbackaanpassingen

Hierbij gaat het om de wijze waarop u reageert op het werk van het kind. Belangrijk daarbij is:

- nadruk te leggen op wat het kind geleerd heeft en nu kan;
- nadruk te leggen op wat goed ging en minder aandacht te besteden aan wat fout ging;
- werken met deeltaken, d.w.z. dat u het kind tijdens het werken vaker verteld hoe iets gemaakt is dan andere kinderen. Verdeel een taak in stukjes en bespreek de stukjes steeds;
- laat ook steeds het kind zelf zeggen hoe het het gedaan heeft.
- probeer wel eerlijk te zijn en niet iets goed te keuren dat niet goed is. De kinderen hebben dat vaak in de gaten en nemen uw pluimpjes dan ook niet meer serieus.

4.5 Succeservaringen en bewustmakende

Faalangstige kinderen moeten gaan zien wat ze goed doen. Maak het kind dan ook bewust van wat er goed ging door:

- bij kinderen in groep 1 en 2 een 'dit-kan-ik-al-boekje' aan te leggen. In dat boekje plaatst u dat wat het kind al kan. Plak er afbeeldingen in van ontwikkelingsmaterialen die het kind beheerst, plak er tekeningen in en maak als leerkracht zelf tekeningetjes van wat er goed ging. Bekijk samen met het kind dat boekje regelmatig en laat het kind aan de hand van de ingeplakte/getekende inhouden zelf zeggen wat er goed ging.
- maak voor oudere kinderen grafieken waarin u de prestaties aangeeft in de zin van zoveel woorden goed, zoveel sommen goed, etc.
- maak bemoedingsbriefjes voor de ouders. Dat wil zeggen dat u op een briefje schrijft wat het kind die dag goed deed, geef dat mee naar huis en laat de ouders thuis dat briefje met het kind bespreken.

4.6 Koning, keizer, admiraal

Bij sommige kinderen met faalangst is het probleem doorgeschoten naar perfectionisme en het helemaal niet accepteren van fouten. Dat betekent dat het belangrijk kan zijn om het kind te wijzen op het gegeven: koning-keizer-admiraal, fouten maken we alle-

zo is het nu:

1	2	3
maak hier een tekening	maak hier een tekening	maak hier een tekening
• Annet thuis: • geen zin in school • wil echt niet naar school • huilen • koppig • bozig • pijnlij • voelt zich niet lekker • thuis blijven	Annet op school: • • • •	Annet weer thuis: • gauw boos • gillen • krijsen • driftig • kan niet veel hebben

zo moet het : voor: woensdag 27 oktober

Annet denkt na!

1	2	3
Annet thuis:	Annet op school:	Annet weer thuis:
Annet denkt: • iedereen moet gewoon naar school en ik ook • heel veel dingen op school kan ik heel goed • veel kinderen in de klas vinden mij aardig • de meester vindt mij aardig • er gebeuren in de klas ook wel vervelende dingen, maar daar moet ik tegen kunnen	Zo ging het vandaag op school: (Dat vult Annet in en/of de meester.) • • • • • • •	Annet is thuis: -rustig -praat normaal -is niet boos -geeft gewoon antwoord -gaat niet tekeer als een kleuter -Annet is een grote meid -Zo was Annet tussen de middag en na schooltijd om half 4: (vult moeder/vader in):

Dit blad gaat morgen weer mee naar school

maal. De mogelijkheden daarvoor zijn:

- in individuele gesprekken het kind te wijzen op de fouten die groepsgenoten maken;
- groepsgenoten in een kringgesprek laten vertellen welke fouten zij maken en hoe ze daar mee omgaan;
- klasgenoten laten vertellen hoe zij vinden dat je het beste met fouten om kunt gaan;
- afspreken in de klas dat je elkaar niet uitlacht als er iemand een fout maakt;
- duidelijk uitleggen dat fouten maken een functie kan hebben, nl. dat je van je fouten kunt leren.

4.7 Afbouwen van de afhankelijkheid

Bij kinderen met faalangst is het gevaar aanwezig dat ze door al die begeleiding eigenlijk steeds meer af-

hankelijk worden van anderen. Dat betekent dat het is het aan te bevelen het kind daar weer van los te maken door:

- ze met behulp van de cursus zelfstandig werken en spelen het gevoel van competentie (zie maar, dat kan ik wel zelf) te laten ontwikkelen. Zie voor die cursus bijv. bijlage 243-249 van het Pravoo leerlingvolg- en hulpsysteem-de 2000-versie. U kunt ook gebruik maken van de Pravoo-uitgave: *Blaas het zelfstandig spelen en werken nieuw leven in*.

- in kolommen op te schrijven;

-dit heb ik gedaan

-zo moest het

-heb ik dat ook gedaan?

Op die manier beoordeelt en beloont het kind zichzelf.

- het werk zoveel mogelijk zelf na te laten kijken;

- geef het kind een verantwoordelijkheid voor een bepaalde klus.

5. De invalshoek van het rationaliseren

5.1 Bewustmakingsgesprekken

Rationaliseren is het gebruik maken van het denkvermogen en het verstand. Het is belangrijk de problemen die het kind heeft te benoemen met het kind. De eerste stap tot verandering van de emoties en belevingen van het kind ligt in het bewust worden van wat er precies aan de hand is. Als kinderen een jaar of 6 zijn is dat aan te bevelen. Maak daarbij de lijst niet te lang, maar kies twee of drie situaties waarin het kind faalangst vertoont en bespreek die. Leg die situaties aan het kind voor en vraag hoe het zich dan voelt. Als het kind dat niet kan verbaliseren kunt u dat doen. Geef aan wat u ziet bij het kind. Geef ook aan dat het kind bang is om fouten te maken en geef dat eventueel ook de naam faalangst. Spoor het kind aan om er meer over te vertellen, over hoe het zich voelt en of er andere situaties zijn die hier op lijken. Bespreek ook met het kind de nadelen en gevolgen van de faalangst zodat het kind ook in kan zien dat het is aan te bevelen er iets aan te gaan doen. Het is aan te bevelen deze activiteiten vanuit de cognitieve psychologie ook te visualiseren. Op de vorige pagina is daar een voorbeeld van gegeven. De leerkracht heeft samen met de ouders een aanpak ontwikkeld waarbij de eerste strip aangeeft wat de problemen zijn en op de tweede strip is het gewenste gedrag weergegeven. Op de stippen moet het kind dan ook nog noteren hoe het die dag is gegaan.

5.2 Onzinnige gedachten

Maak met het kind een lijst met faalangstsituaties. Neem niet meer dan vijf situaties. (Zie ook RET op blz. 234.)

Beschrijf de situaties en geef daarnaast aan waarom het kind eigenlijk niet bang hoeft te zijn voor die situatie. Redenen om geen faalangst te hebben zijn:

- je mag fouten maken;
- niemand lacht je uit;
- je moet het nog leren en dan is het logisch dat je onzeker bent. Bespreek ook dat een beetje bang niet erg is, maar de bibbers krijgen, is niet nodig. Bekijk of er bij het kind ook sprake is van onzinnige gedachten zoals:

onzin	Zo moet ik denken

- iedereen let op mij;
- het moet perfect;
- die anderen kunnen alles veel beter;

Bespreek eventuele denkfouten, noteer ze en geef aan wat er onzinnig aan is. Probeer onzinnige gedachten te vervangen door zinnige gedachten. Maak voor midden/bouwkinderen kolommen met: In de ene kolom zet u de onzinnige gedachte en daarnaast een beter alternatief zoals:

- iedereen maakt fouten
- ik mag ook wel fouten maken
- ze letten helemaal niet op mij
- als ik rustig blijf, kan ik het wel
- de meeste kinderen vinden me aardig
- etc.

5.3 Algemeen vermenselijken

Faalangstige kinderen denken vaak dat zij de enigen zijn die gevoelens van onzekerheid en spanning kennen. Hoewel kinderen niet zo makkelijk praten over hun onzekerheden, is het toch aan te bevelen om dat wel te doen. Praat in een kring-/klassengesprek over onzekerheden die uzelf kent en die de kinderen kennen. Het kind ziet dan dat dat normaal is. Laat iedereen ook vertellen hoe je met die onzekerheid omgaat. Maak ook gebruik van passages in de kinderliteratuur waarin kinderen (faal)angst of onzekerheid uiten. Houd dit soort gesprekken eventueel individueel als het kind tegen een groepsconfrontatie opziet.

6. Invalshoek van de acceptatie

6.1 Zelfacceptatie

Soms is faalangst zo eigen aan de persoonlijkheid van het kind dat het kind geleerd moet worden er mee te leven. Dat wil niet zeggen dat u moet stoppen met het minimaliseren van de faalangst, maar dat u met het kind praat over het feit dat iedereen wel iets heeft waar zij/hij last van heeft en dat je dat soms maar moet accepteren.

Maak eventueel met het kind een lijstje van wat het leuk vindt om te doen/wat goed gaat en waar het de bibbers van krijgt. Leer het kind dat het bij de dingen waar het de bibbers van krijgt steeds even moet den-

ken aan de dingen die het zonder spanning doet.

Praat ook met de gehele klas over het leren accepteren dat sommige dingen moeilijk/lastig voor jezelf blijven en hoe je daar mee omgaat.

6.2 Klasgenootacceptatie

Maak de klasgenoten duidelijk dat u niet accepteert dat er lacherig gedaan wordt over de faalangst van het kind. Leg de groep uit dat je daar last van kunt hebben en dat dat geen reden is om de ander uit te lachen en te pesten. Zie ook punt 1.3. Als u dat merkt is het nodig om streng op te treden tegen de pesters. Zie pagina 559 en verder van deze orthotheek.

Laat andere kinderen ook positieve dingen over het werk van het kind zeggen.

6.3 (zelf)Ontspanning

Leer het kind zich bewust te worden van het feit dat het zich in bepaalde situaties gespannen voelt en wat het kan doen om zich te ontspannen. Leer het kind twee technieken, nl:

- de techniek van het ontspannen van de spieren in de vorm van het maken van vuisten en het weer los maken van de hand en het laten bungelen van de armen en de handen
- de ademhalingstechniek in de vorm van het naar je ademhaling luisteren en proberen steeds rustiger adem te halen. Spoor het kind aan om deze technieken toe te passen als het ergens nerveus voor is.
- de derde mogelijkheid is het kind te leren aan iets leuks te denken. Bepaal met het kind wat dat leuke is en adviseer het kind bij het gevoel van faalangst aan dat leuke te denken.

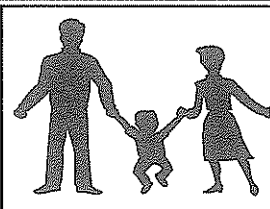
7. Zelfbeeld als invalshoek

7.1 Begeleiding diffuus zelfbeeld

Hierbij heeft het kind geen idee over zijn eigen gedrag. Dit beeld wordt onecht genoemd als het kind beperkte uitingsmogelijkheden heeft.

Dit type zelfbeeld kan ontstaan door:

- taalontwikkelingsproblemen;
- verbale verwaarlozing of door een stoornis in het kind op het gebied van de taalontwikkeling.

Tijplijst voor de ouders

Het begeleiden van kinderen met faalangst is geen confectiewerk, maar maatwerk.

Voor sommige kinderen is de non-nonsens(e)aanpak het beste. Dat betekent dat u bij bedreigende situaties zo gewoon mogelijk doet en het flinkheidsprincipe benadrukt van niet denken, maar gewoon doen. Dat betekent dat het belangrijk is dat u zelf ook die flinkheid uitstraalt. Voor kinderen die zeer ernstig faalangstig zijn kan die aanpak soms niet zo goed zijn en is het belangrijk de nadruk te leggen op het ruimte bieden aan het kind.

Wees dan een maand eens niet te kritisch op het kind, verlaag de eisen wat en bekijk vooral in welke situaties het kind zelf zou mogen kiezen wat het wil doen of wil hebben. Geef in het contact met het kind, het kind de juiste informatie over zijn functioneren. Stel als basisbenadering de acceptatie van het kind centraal.

Er zijn ook kinderen waarbij u het stimuleren als speerpunt neemt. Daarbij toont u begrip voor de spanning en de angst die het kind heeft. Negeer dat niet en doe daar niet minachtend of lacherig over. Benader het kind vragend zodat het zelf initiatieven kan ontplooiën. Bespreek bedreigende situaties vooraf met het kind en maak het vooral bewust van alles dat gewenst ging en laat het kind dat ook zelf nazeggen. Centraal staat het aan-sporen van het kind. Soms is het nodig te werken aan de basisveiligheid van een kind. Als u de indruk hebt dat die onvoldoende is, is het belangrijk basisveiligheid en zekerheid thuis te bieden door afspraken na te komen, regelmatig thuis te zijn, dingen samen met het kind te doen, knusse dingen te doen zoals samen lezen, iets bekijken, gesprekjes voor het slapen gaan, etc.

Belangrijk is dat u liefde t.o.v. het kind uitspreekt. Er zijn nu kinderen die in een liefdevol gezin opgroeien en toch in een gesprek zeggen dat ze niet weten wie er van hen houdt. Affectie (liefde, gehechtheid, warmte) moet getoond worden en gezegd. Toon ook belangstelling voor hetgeen het kind doet en denkt en neem tijd voor het kind.

Als laatste invalshoek kunt u de verantwoordelijkheid kiezen. Daarbij bekijkt u wat u het kind zelfstandig zou kunnen laten doen, zodat het kind, op grond van wat het zelf doet, zelfvertrouwen ontwikkelt. Bevorder dan de zelfstandigheid door het kind steeds meer zelf te laten doen. Geef ook duidelijk aan wat er gebeurt als het kind niet doet wat is afgesproken, maar reageer vooral zeer positief op wat het kind zelfstandig kan zodat het ik kan groeien.

Ook:

.....

.....

.....

.....

.....

Bij dit beeld heeft het kind wel gevoelens, maar kan ze niet uiten en dat kan tot kinderstress leiden of tot agressiegedrag.

Begeleidingsaanwijzingen: De hoofdbenadering is het begeleiden van het kind bij het verwerven van sociaal-emotionele taal. Dat kunt u doen met drie programma's:

- het verwerven van de sociaal-emotionele begrippen met behulp van de begrippenlijst op pagina 340 van deze orthotheek. Aan de hand van de begeleidingsvormen zoals weergegeven op blz. 338-339 van deze orthotheek.
- het oefenen van sociale vaardigheden met behulp van de lijst op pagina 684 en aan de hand van de oefenvormen van blz. 682-683.
- het toepassen van het oefenen. Zie techniek 0-2 op blz. 55.

Deze begeleidingsmogelijkheden bieden de gelegenheid om taal te leren hanteren in sociaal-emotionele taalgebruikssituaties. Sommige kinderen hebben een echt diffuus zelfbeeld. Deze kinderen kenmerken zich doordat ze echt weinig van zichzelf weten. Uit niets is op te maken hoe het kind over zichzelf denkt. Het kind weet niet wat het wil, wat het leuk vindt, waar het een hekel aan heeft, etc. Er zijn diverse oorzaken voor het ontstaan van een echt diffuus zelfbeeld:

- pedagogische verwaarlozing: de opvoeders van het kind gaven het kind weinig informatie over het handelen en het functioneren;
- een cognitieve stoornis: het kind heeft problemen met het opnemen, verwerken en weer gebruiken van informatie ten gevolge van een hersenfunctiestoornis;
- ernstige emotionele problemen kunnen de ontwikkeling van het ik belemmeren, zoals ingrijpende ervaringen, mishandeling, etc.;
- het kind heeft een persoonlijkheidsstoornis op het gebied van de ik-ontwikkeling.

Een echt diffuus zelfbeeld is een van de ernstigste zelfbeelden, omdat het de ontwikkeling van het kind ernstig belemmert. Voor zijn ontwikkeling heeft het kind een ik nodig dat zich kan manifesteren en dat zich kan uiten. Door dat uiten communiceert het kind over zichzelf en over anderen. Als dat uiten niet mogelijk is, kan het ik zich niet ontwikkelen.

Begeleidingsaanwijzingen:

Probeer een half jaar het volgende te doen:

- de begeleidingsaanwijzingen van het onecht diffuus zelfbeeld toepassen. Die zijn ook voor dit beeld bruikbaar.
- het ik van het kind opbouwen door:
 - eenmaal per week remedial education uit te voeren. In die sessie ontwikkelt u met het kind een dit-ben-ik-boekje met enkele foto's van het kind en u behandelt de thema's: zo zie ik eruit, met deze mensen woon ik, hier woon ik, dit is mijn kamer, dit heb ik graag aan,

dit zijn mijn hobby's, dit eet ik graag, dit vind ik leuk om te doen buiten school, dit vind ik op school leuk, dit vind ik niet leuk om te doen buiten school, dit kan ik goed, dit kan ik niet goed, hier zie ik tegenop, met wie speel ik graag, wat vind ik leuk op de tv, etc.

Bij al deze zaken moet de begeleider van het kind vooraf weten hoe dat bij het kind is. Het kind kan het immers zelf niet aangeven. Haal de informatie bij de ouders/groepsleerkracht. Confronteer het kind met die gegevens, schrijf ze op, laat er een tekening bij maken. Zo ontstaat er een geschreven en getekend zelfbeeld dat ingeoeft moet worden door het te herhalen en terug te vragen, zijnde een overhoring van de topografie van Zuid-Europa.

- u kunt ook samen met het kind een boek lezen over leeftijdsgenoten en steeds een toelichting geven m.b.t. het karakter en de persoonlijkheid van de hoofdpersonen. Op die manier komt het kind in aanraking met allerlei manieren om persoonlijkheidsaspecten onder woorden te brengen.
- praat ook over de persoonlijkheid van groepsgenoten, de leerkracht, vrienden/vriendinnen;
- als u na een half jaar de indruk hebt dat het kind zich onvoldoende ontwikkelt, dan is het aan te bevelen een pedagoog of psycholoog in te schakelen, omdat dit type zelfbeeld riskant is voor een goede ontwikkeling van het kind.

7.2 Begeleiding verondersteld onvermogen

Hierbij denkt het kind dat het vaak faalt/veel fouten maakt, weinig dingen goed kan doen, terwijl dat helemaal niet het geval is. Het kind denkt dus te slecht over zichzelf. Het verondersteld onvermogen kan een of meer van de volgende ontstaansgronden hebben:

- het kind heeft het gevoel dat het er sociaal niet (meer) bijhoort en denkt daardoor dat het 'helemaal niets waard is';
- het kind kreeg nooit/te weinig te horen hoe men over de prestaties en het gedrag van het kind dacht;
- het kind werd steeds op onrechtvaardige wijze met anderen vergeleken. Men stelt/stelde te hoge eisen aan het kind;
- het kind kreeg te weinig te horen dat het veel dingen wel goed deed/weet/kan. Ook hier kan, evenals bij andere zelfbeeldtypen, een problematisch cognitief functioneren een rol spelen.

Dat betekent dat het kind moeite heeft met het opnemen, verwerken en toepassen van informatie en ervaringen. Omdat het ontstaan van een zelfbeeld te maken heeft met het omgaan met informatie die je verkrijgt uit eigen functioneren en beoordelingen van anderen, is het aannemelijk dat een kind met cognitieve beperkingen een zelfbeeld ontwikkelt dat niet overeenkomt met de feitelijke situatie. Een veronder-

steld onvermogen kan dan een gevolg zijn. Het kan zijn dat het kind dingen gaat zoeken waarvan het wel weet dat het er goed in is, zoals stoer doen, agressiegedrag vertonen of aandacht trekken.

Het is ook mogelijk dat het kind faalangst ontwikkelt of passiviteit. Het grote gevaar van een verondersteld onvermogen is gelegen in het feit dat het om kan slaan naar een reëel negatief zelfbeeld. Het is immers mogelijk dat het kind minder gemotiveerd raakt voor de activiteiten op school, omdat het denkt dat het de meeste dingen toch niet kan of omdat het denkt dat niemand van hem/haar houdt. Het kind let minder op en zet zich minder in. Het gevolg is dat het kind inderdaad hiaten in de leerstof gaat vertonen en nu gaat falen, omdat het een aantal dingen inderdaad niet (meer) kan.

Begeleidingsaanwijzingen:

Hier geldt, evenals bij het verondersteld vermogen, dat de kijk die het kind op zichzelf heeft niet juist is. Dat betekent dat het kind zodanig begeleid dient te worden dat het zichzelf beter leert kennen en zich bewust wordt van het feit dat het veel dingen toch wel redelijk kan en dat anderen hem/haar wel aardig vinden.

Begeleidingsmogelijkheden:

- Het is belangrijk dat deze kinderen zoveel mogelijk positieve aandacht ontvangen.
- Dat kan doordat de leerkracht veelvuldiger dan bij andere kinderen naar het kind toegaat om het te vertellen hoe het zich gedraagt: 'Wat doe je fijn mee met het kringgesprek', 'Wat heb je goed met... samengewerkt', 'Wat heb je fijn gespeeld'. Als u zo het gedrag positief heeft benoemd, kunt u dit later vragenderwijs doen en het kind stimuleren zelf aan te geven dat het gewenst gedrag vertoont. Op den duur zal het kind daar ook het meeste aan hebben, omdat het dan niet meer afhankelijk is van anderen, maar zichzelf kan beoordelen.
- Bij jonge kinderen is het aan te bevelen een 'dit-kan-ik-al-boekje' op te zetten. (zie punt 4.5) Daar tekent/schrijft u per dag enkele dingen in die het goed gedaan heeft. Geef dat boekje mee naar huis en laat de ouders die positieve/gewenste dingen bespreken.
- Bij oudere kinderen kunt u het 'dit-kan-ik-al-boekje' samenstellen, maar u kunt er ook voor kiezen het kind zelf positieve en gewenste dingen op te laten schrijven. Bespreek regelmatig wat het kind heeft opgeschreven;
- Wijs de klas op dingen die het kind goed heeft gedaan.

7.3 Begeleiding reëel negatief zelfbeeld

Het kind denkt dat het met veel leeractiviteiten moeite heeft, terwijl dat in werkelijkheid ook zo is. Dit ont-

staat als kinderen leerstof aangeboden krijgen die te moeilijk voor ze is en ze zich bewust zijn van hun falen op dit gebied. Het gevolg is meestal een algehele demotivatie. T.a.v. de prestaties denkt het kind dat het toch niets kan en m.b.t. het sociaal-emotioneel functioneren denkt het kind dat het een hopeloos geval is. Het kind zal zich nauwelijks nog inzetten. Als zo'n periode lang duurt, kan het kind onverschilligheid en passiviteit als persoonlijkheidskenmerken ontwikkelen.

Begeleidingsaanwijzingen:

M.b.t. de prestaties is het logisch dat een kind leerstof moet krijgen die aansluit bij de kenmerken van het kind. Een aangepast programma is nodig.

7.4 Een voorbeeld

In de literatuur wordt nogal eens gesteld dat faalangstige kinderen graag met iemand werken die de eigenschappen heeft die ze zelf niet hebben. Het moet dan wel gaan om een kind dat ze ook echt kunnen benaderen. Bekijk, eventueel d.m.v. een sociogram, van wie het kind vindt dat het veel zelfvertrouwen heeft en laat het kind daar regelmatig mee samenwerken.

8. Speciale angsten

8.1 Spreekangst

Mogelijkheden voor verminderen van spreekangst zijn:

- het kind tijdelijk vrijstellen van mondelinge beurten zodat het even tot rust kan komen. Het kind krijgt dat ook van u te horen;
- kringgesprekken te houden in een kleine kring/kleine groep met alleen kinderen waar het kind graag mee omgaat;
- kringgesprekken in een kleine kring te houden met allerlei soorten kinderen, dus niet alleen kinderen waar het kind zeer vertrouwd mee is;
- het kind bij het werken en spelen in te fluisteren wat het tegen een ander kind kan zeggen;
- bouw de spreektijd geleidelijk op;
- als u er vanuit gaat dat de spreekangst ernstig is, kunt u het ook accepteren en de druk weghalen door met het kind af te spreken dat het niets in de kring hoeft te zeggen/ het opstel niet voor hoeft te lezen/etc.

8.2 Sociale angst

Belangrijk bij deze angst is kinderen kennis te laten maken met alle groepsgenoten. Maak een planning waarbij het kind met alle groepsgenoten in aanraking komt. U bent daarbij en u stimuleert het kind en wijst de andere kinderen er ook op hoe leuk het is om met het kind te werken en te spelen. Oefen met kinderen het aankijken van elkaar. Laat het kind andere kinderen recht in de ogen kijken en vertellen wat het ziet. Laat andere kinderen ook vertellen wat ze ervan vin-

den om met het kind te spelen/werken. Soms is er bij een kind met faalangst sprake van een vriendinnetje die het kind claimt. Het is aan te bevelen om in overleg met de ouders te bekijken hoe dat verminderd kan worden, bijv. door het organiseren van contacten met andere kinderen om de breedte van het vriendinnenbestand te vergroten.

8.3 Motorische angst

Motorische angst is het bang zijn om bepaalde motorische activiteiten uit te voeren. De aanbevolen werkwijze is:

- oefen de uit te voeren handeling extra met het kind;
- teken ook in een strip wat het kind moet doen, welke handelingen het achtereenvolgens uit moet voeren;
- laat het kind met de ogen dicht vertellen wat het moet gaan doen.

8.4 Prestatie-angst/faalangst

Zie 1.1 t/m 7.3

8.5 Perfectionisme

Perfectionisme kan een ik-trek zijn, maar kan ook een overreactie zijn i.v.m. faalangst. Perfectionisme kan dan het gebrek aan onzekerheid vervangen door geforceerd bezig te zijn met opdrachten in de vorm van te veel tijd besteden aan schoolopdrachten, extra na willen kijken, extra voorbereiden, overconcentratie, gauw teleurgesteld zijn bij de constatering dat het niet perfect was en vooral het hebben van de levensopdracht dat je foutloosheid na moet streven.

Begeleidingstips zijn:

- 5.1: bewustmakingsgesprekken;
 - 5.2: onzinnige gedachten;
 - wijzen op andere kinderen die ook goed functioneren en toch ook wel foutjes maken;
 - wijzen op de tijd die je overhoudt als je alles niet steekt in het nastreven van perfectionisme;
 - het kind helpen een rooster te maken met een afwisseling van werken en het uitvoeren van ontspannende activiteiten en liefhebberijen;
 - geef van tevoren aan binnen welke marges u een taak nog goed uitgevoerd vindt:
- dus: 0-6 ft. = goed
7-9 ft. = matig
10-20 ft = onvoldoende.

9. De invalshoek van de thuisreacties

9.1 De tiplijst

Zie de tiplijst op pagina 365.

Bespreek deze lijst met de ouders.

9.2 Verminderen van de thuisdruk

Overdreven prestatiegerichtheid in de thuissituatie

kan een bijdrage leveren aan het ontstaan en versterken van faalangst. Bekijk met de ouders hoe zij op het gedrag van het kind reageren en hoe zij praten over presteren, prestaties en de school en bekijk op welke manier die prestatiegerichtheid verminderd kan worden. Er minder over praten is in elk geval belangrijk. Doe dat eventueel met de tiplijst op pagina 365. Als de ouders wel over de prestaties praten, moet dat vragend zijn en niet beoordelend. Het is aan te bevelen die gesprekken de komende tijd te minimaliseren en het vooral over andere dingen dan de school te hebben.

9.3 Benadrukken van het positieve

Adviseer de ouders vooral aandacht te besteden aan wat het kind goed gedaan heeft.

9.4 Helemaal weglaten van het oordelen

Soms kan het nodig zijn de ouders te adviseren om gedurende de komende veertien dagen alleen maar aandacht te besteden aan wat het kind goed doet en het benadrukken van fouten/foutjes/falen helemaal achterwege te laten

9.5 Verminderen van het somatiseren

Als het kind somatiseert; ziek 'doet', is het aan te bevelen de ouders het volgende te adviseren:

- daar niet te veel aandacht aan te besteden omdat dat het somatiseren kan versterken;
- de ziekteperiode zo kort mogelijk te houden en niet te snel een bed in de kamer in te richten omdat dat het probleem kan verharderen;
- afleiden kan ook een mogelijke tactiek zijn.

Als het kind lichamelijke klachten heeft, kan ook bekeken worden of het kind even mee kan voor een boodschap of samen iets kookt/does met de moeder, etc. Hoe minder aandacht er aan de klacht wordt gegeven, hoe beter.

9.6 Omgaan met twijfels

Als het kind ergens over twijfelt, bijvoorbeeld wat het aan moet, is het aan te bevelen dat de ouders het kind helpen door gewoon te zeggen:

..... Als je dit vandaag aandoet dan kun je morgen dat andere aandoen. Dus de twee mogelijkheden achter elkaar uit te voeren. Probeer die twijfel en aarzeling niet te dramatiseren in de zin van: *Toe nou, je moet.....* Maar praktisch en nuchter een keuze te maken, te helpen maken of gewoon voor te stellen.

6. Ouderadvisering

Uit de map *Tips voor thuis* kunt u gebruiken: blz. 94. Zie ook het boek *Faalangst en ouders* van A. Nieuwenbroek.

7. Verder lezen/websites

Faalangst aan de start van Beek A, en Nieuwenbroek, A. KPC Den Bosch 1999. Zie de sites:

www.faalangst.nl

<http://home.zonnet.nl/silvialodder/>

8. Bijlagen

Bij Faalangst horen twee bijlagen, namelijk

- bijlage 1, met drie verhalen die gebruikt kunnen worden in het kader van de begeleiding van kinderen met faalangst;
- bijlage 2, met twee procedures voor het vaststellen van het zelfbeeld van het kind.

Bijlage 8.1: drie verhalen

In het nu volgende geven we drie verhalen die u kunt gebruiken bij de begeleiding van kinderen met faalangst. Het is de bedoeling dat u de vragen klassikaal gebruikt. U kunt de verhalen voorlezen of laten lezen. Dat betekent dat de verhalen bruikbaar zijn voor kinderen vanaf 6 à 7 jaar. Het gaat om de volgende verhalen:

- 1. Het verhaal van de tafel (eigenlijk bruikbaar voor kinderen die de tafels leren of geleerd hebben);
- 2. Niemand is volmaakt;
- 3. Een pluim.

In het nu volgende geven we de gebruiksmogelijkheden van de verhalen weer.

1. Het verhaal van de tafel

Zie voor het verhaal pagina 371. Het verhaal van de tafel geeft aanleiding tot het bespreken van de volgende thema's:

- je kunt er zelf iets aan doen;
- als je je best hebt gedaan, hoeft je niet zo bang te zijn;
- als het dan toch niet lukt is dat jammer, maar dan hoeft je niet boos op jezelf te zijn. Je hebt gedaan wat je kon;
- iets gespannen is iedereen wel als zij/hij moet laten zien wat zij/hij kan.

U kunt het verhaal (laten) lezen en een gesprek voeren over de voorafgaande punten n.a.v. de volgende vragen:

- 1. Heeft Petra echt wel haar best gedaan om de tafels goed te leren?
- 2. Wat kun je eraan doen om minder zenuwachtig/bang te zijn als je moet laten zien dat je iets kunt of weet? Zorg ervoor dat goed je best doen in elk geval besproken wordt.
- 3. Als je alles gedaan hebt wat je kunt, ben je dan ook minder zenuwachtig/bang? Laat de kinderen daar zelf over vertellen.
- 4. Als iets niet zo goed gaat en je hebt wel je best gedaan, moet je dan boos worden op jezelf?
- 5. Wanneer zijn jullie wel eens gespannen/zenuwachtig/bang om iets te doen? Praat met de kin-

deren over hun zenuwen. Laat ze vertellen hoe ze zich voelen en zorg ervoor dat de kinderen ervaren dat een matige faalangst menselijk is.

- 6. Wat kun je eraan doen om minder zenuwachtig/bang/ gespannen te zijn?

2. Niemand is volmaakt

Zie voor het verhaal pagina 372. Naar aanleiding van het verhaal 'Niemand is volmaakt' kunt u praten over:

- fouten maken mag;
- fouten maken mag als je doet wat je kunt;
- van fouten kun je leren;
- je hoeft als kind alles te kunnen.

U kunt het verhaal weer (laten) lezen, evenals bij verhaal 1, en een gesprek voeren over de voorafgaande punten n.a.v. de volgende vragen:

- 1. Waarom kan Cor er extra moeilijk tegen dat hij een fout maakt?
- 2. Mag je als kind wel fouten maken?
- 3. Wanneer mag je wel fouten maken? (als je goed je best doet, als het om iets gaat dat je nog nooit/weinig gedaan hebt, enz.)
- 4. Heeft Cor van de fout geleerd?
- 5. Moet je als kind alles kunnen? Wat hoeft je nog niet te kunnen? (Zie ook vraag 2 en 3.)
- 6. Vraag de kinderen of ze fouten op willen noemen die ze zelf vaak maken. Dat kunnen fouten in het schoolwerk zijn, maar ook in het omgaan met elkaar. Zien ze die fouten zelf of wijzen anderen het kind erop? Hoe voelen ze zich als ze die fout gemaakt hebben en wat doen ze eraan om die fout in de toekomst minder te maken?
- 7. Praat ook met de klas over hoe je moet reageren als een klasgenoot een fout maakt.

3. Een pluim

Zie voor het verhaal pagina 373. Naar aanleiding van de inhoud van het verhaal 'Een pluim' kunt u met de klas praten over:

- wat is een pluim?;
- een pluim geven;
- een pluim krijgen.

U kunt het verhaal (laten) lezen en een gesprek voeren over het voorafgaande n.a.v. de volgende vragen:

- 1. Wat gebeurde er met Els nadat ze een pluim(-pje) had gekregen?

			
omdat:	omdat:	omdat:	omdat:

losse kleine pluimpjeskaartjes:

2. Hebben jullie wel eens pluimpjes gekregen? Hoe ging dat? Waarvoor? Van wie?

3. Hoe voel je je als je een pluim krijgt?

4. Geef je anderen wel eens pluimpjes? Probeer extra aandacht aan dit aspect te schenken. Bekijk op welke manieren men elkaar pluimpjes kan geven. Spreek eventueel af dat ieder kind een ander kind, per dag, een pluimpje geeft. Maak eventueel een pluimpjeskaart en losse kleine pluimpjes-kaartjes:

Ieder kind heeft een grote kaart en losse kaartjes en als iemand een pluimpje geeft, wordt er een klein pluimpjeskaartje in een bovenste vak van de kaart geplakt. Daaronder wordt genoteerd waarom het kind het pluimpje kreeg; omdat...

Het is ook mogelijk dat kinderen zichzelf met deze middelen pluimpjes geven.

Bijlage 8.2: Drie procedures voor het vaststellen van het zelfbeeld van het kind

In het voorafgaande is aangegeven dat het zelfbeeld een belangrijke rol speelt bij het ontstaan en de instandhouding van faalangst. Dat betekent dat het van belang is te bepalen welk type zelfbeeld het kind heeft.

In het nu volgende geven we twee mogelijkheden voor het bepalen van het zelfbeeld van het kind.

Procedure 1: de verkorte methode

Kopieer de verkorte vragenlijst zoals weergegeven op pagina 375. Stel het kind de vragen en noteer de antwoorden in de blokken. Oudere kinderen kunt u de lijst ook schriftelijk in laten vullen. In de kolom voor de leerkracht vult u uw mening over het kind in voor zover u daar zicht op hebt. Als u de vragen mondeling met het kind doorneemt is het aan te bevelen dat u eerst uw mening noteert en dan pas het kind vraagt. Met behulp van het overzicht op het bovenste deel van pagina 376 kunt u een keuze maken uit de mogelijke zelfbeelden.

Het is daarbij de bedoeling dat u de visie van het kind op zichzelf vergelijkt met de visie die u op het kind hebt. We geven nog enkele aanwijzingen voor de bepaling van het zelfbeeld. We gaan er daarbij van uit dat het in het kader van de faalangst gaat om het prestatie-zelfbeeld.

- Als het kind op twee of meer van de vragen antwoordt met 'dat weet ik niet' of niets zegt/noteert, dan is er sprake van een diffuus zelfbeeld. Het is echter ook mogelijk dat een kind als antwoord geeft 'niets'. Bijvoorbeeld op de vraag 'Wat vind je niet leuk op school?' Het is immers mogelijk dat het kind alles leuk vindt. Het antwoord 'niets' is dus een acceptabel antwoord. Het is daarom van belang door te vragen als u twijfels hebt omtrent de vraag of het antwoord 'niets' is of dat het kind geen idee heeft hoe het daarover denkt.

- Ten aanzien van de keuze of het kind positief of negatief over zichzelf denkt geldt het volgende. Vraag 1, 4 en 5 zijn positieve vragen en vraag 2, 3 en 6 zijn

negatieve vragen. Een kind denkt negatief over zichzelf als het kind zowel bij vraag 3 als bij vraag 6 een of meer dingen noemt. Vraag 2 laten we buiten beschouwing, omdat dat meer een voorkeurvraag is. We hanteren deze strenge beoordeling, omdat dat voor de betekenis van de faalangst het zwaarste weegt. Vergelijk deze gegevens ook met de observatiegegevens.

- Als het kind bij vraag 3 en 6 niets noemt, oordeelt het kind positief over zichzelf.

Daarna vergelijkt u de visie van het kind met uw visie over het kind. Als u ten aanzien van een door het kind genoemde activiteit een andere mening hebt, vult u het hokje in achter 'dit komt niet overeen met de werkelijkheid'. We gaan er daarbij vanuit dat uw visie de werkelijkheid weergeeft.

Dit betekent dat vooral de vragen 3, 4, 5 en 6 zwaar wegen.

In het voorafgaande hebben we enkele kwantitatieve beoordelingsmogelijkheden gegeven. Het is ook mogelijk meerdere alternatieven in te vullen en achter het zelfbeeld de activiteit te noteren. Het is mogelijk dat een kind ten aanzien van het rekenen een reëel positief zelfbeeld heeft, maar ten aanzien van de spelling een verondersteld vermogen. Het is dan ook de bedoeling op deze flexibele wijze met de zelfbeeldcategorieën om te gaan.

Procedure 2: de uitgebreide methode

Kopieer de vragenlijst zoals weergegeven vanaf pagina 377-378. Stel het kind de vragen en noteer ze. Oudere kinderen kunt u de lijst ook schriftelijk in laten vullen. Als u de uitgebreide lijst hanteert, kunt u eventueel in verband met de beschikbare afnametijd vragen weglaten. Met behulp van de overzichten op pagina 376 kunt u een keuze maken uit de mogelijke zelfbeelden. Voor de bepaling van het zelfbeeld geven we in het nu volgende nog enkele aanwijzingen.

- Allereerst dient u te bepalen of het zelfbeeld positief, negatief of diffuus is. Een zelfbeeld is diffuus als het groep-3-8-kind op 10 vragen antwoordt met 'dat weet ik niet'. Het is ook mogelijk dat een kind als antwoord geeft 'niets', of als de kleuter op 9 vragen geen antwoord weet. Bij deze normering gaat het om een algemeen beeld. Het is echter ook mogelijk onderscheid te maken tussen een prestatie-zelfbeeld en een sociaal-emotioneel zelfbeeld.

- Voor het prestatie-zelfbeeld kunt u gebruik maken van de vragen 16-19, 28, 36-37, 40, 46-50 (groep 3-8). Ook hier geldt weer dat er sprake is van een diffuus beeld als het kind minder dan 80% van de vragen weet te beantwoorden.

Vraag 17 en vraag 18 zijn positieve vragen, vraag 16 en vraag 19 zijn negatieve vragen, terwijl de andere vragen zowel een positief als een negatief antwoord op kunnen leveren.

Als het kind twee of meer negatieve dingen aangeeft (activiteiten waar het niet goed in is, dingen die niet goed gaan), is er sprake van een negatief zelfbeeld. Zie verder ook de verkorte procedure op pagina 375.

1 Het verhaal van de tafel

Buiten was het mooi weer, maar binnen zat Petra. Ze zat aan de tafel voorovergebogen, met haar hoofd in de handen. Zacht mompelde ze: 'één keer vier is vier, twee keer vier is acht, drie keer vier is twaalf.'

- 5 Ze had de tafel van vier nu al tien keer opgezegd. Eerst ging het niet zo goed, maar na de zesde keer was het als een trein gegaan. Na de tiende keer zei ze: 'Wat moet ik nou verder nog doen?' Net toen ze dat zei kwam haar moeder binnen.

'Heb je wel genoeg geoefend?' vroeg haar moeder.

- 10 'Luister maar,' zei Petra. En weer vloog de tafel van vier als een trein door de kamer.

'Wat moet ik nou nog?' zei Petra tegen haar moeder. 'Moet ik nou nog door blijven oefenen? Als ik morgen de tafel voor de juf op moet zeggen ben ik hem misschien wel weer vergeten'.

- 15 Haar moeder stelde haar gerust en zei: 'Als je goed geoefend hebt en je kunt de tafel nu opzeggen, dan kun je wel weer lekker gaan spelen.'

'Maar ben ik hem morgen dan niet vergeten?'

'Weet je wat,' zei moeder, 'morgen sta je gewoon een kwartiertje

- 20 eerder op en dan oefen je nog even. Je hebt nu gedaan wat je kunt.'

Maar Petra was daar nog niet zo zeker van. Tijdens het spelen dacht ze af en toe even aan de tafel van vier. En ook 's avonds toen ze naar bed ging, dacht ze er even aan dat ze de volgende dag de tafel van vier op moest zeggen. Zelfs onder het eten wilde ze de

- 25 tafel nog opzeggen. Haar vader vond het fantastisch. Ze kende immers de tafel van 1 al en die van 5 en 10 en ook die van 2 en 3. Haar moeder zei dat ze nu maar even niet aan die tafels moest denken, de andere keren was het toch ook goed gegaan.

De volgende ochtend stond Petra een kwartiertje eerder op en al

- 30 direct de eerste keer ging het foutloos.

'Wat moet ik nou nog doen?' vroeg ze aan haar moeder. 'Moet ik nu echt door blijven oefenen? Ik voel me al niet zo lekker en ik heb weer een beetje buikpijn, net als bij die andere tafels.'

Het duurde erg lang voordat ze naar school kon, en de tafel van vier

- 35 had ze nog vaak opgezegd.

En ja hoor, op school ging het prima, zonder fouten en als een trein. Ze kreeg ook weer een stempel in haar tafelboekje. Ze dacht: Waar heb ik me nou eigenlijk zo druk over gemaakt?

2 Niemand is volmaakt

‘We hebben nog vijf minuten,’ zei de meester. ‘Weet je wat, we gaan even wat woordjes op het bord schrijven.’

Als er vijf minuten over waren deden ze dat wel meer. Soms was het een spelletje, een verhaal of een mopje, en soms was het iets om uit

5 te rekenen of om op te schrijven.

‘Ik zeg een woord en ik wijs iemand aan die het woord op het bord schrijft. Het eerste woord is ‘handdoek’. Uhhhh, Cor, kom jij maar eens hier en schrijf het woord maar eens op.’

Cor pakte een krijtje en schreef op ‘handdoek’.

10 De klas begon al wat te lachen. Sommige kinderen wisten dat het woord zo niet geschreven moest worden. Er waren ook wel kinderen die de fout niet zagen. Dat was ook niet zo vreemd, want dit soort woorden oefenden ze pas sinds kort.

Cor snapte ook niet waarom het fout was. Er stond toch han-doe-k

15 en dat was toch goed.

‘Kijk nog eens goed,’ zei de meester.

Maar hoe Cor ook keek, hij zag de fout niet.

In de klas begonnen al wat meer kinderen te lachen. Cor schaamde zich. Anders had hij heel vaak een tien met dictee en nu maakte hij

20 een fout. Hoe kon dat? Cor keek maar weer naar het bord. Achter zich hoorde hij de klas. Hoe kon hij zo stom zijn? Hij keek zolang naar het bord dat hij de letters zag dansen. Ondertussen was de bel al gegaan en gingen er al kinderen uit een andere klas naar buiten.

De vijf minuten waren dus al voorbij. En daar stond Cor. Hij

25 schaamde zich diep.

De meester zei de klas dat ze stil moesten zijn en vroeg aan Cor:

‘Waar gebruik je een handdoek voor?’

Cor zei dat je er op kon liggen en dat je je ermee af kon drogen.

‘Wat droog je ermee af?’ vroeg de meester.

30 ‘Je hoofd en je handen en zo,’ zei Cor.

‘Precies,’ zei de meester. ‘Het is een doek voor je handen. Het woord handdoek bestaat uit twee woorden hand en doek.’

Nu begreep Cor het en hij verbeterde het woord gauw.

De meester zei dat je bij lange woorden eerst moet kijken of er ook

35 andere woorden in staan. Nog gauw schreef de meester er een paar op, zoals dakkapel, vrachttrein, waterrad, glasscherf. ‘Maar daar zullen we het vanmiddig wel over hebben, gaan jullie nu maar lekker naar buiten’.

Gelukkig, dacht Cor.

3 Een pluim

Net op het moment dat Els de dop op haar pen wilde doen ging de bel. Ze schrok ervan. Ze had ook zo hard gewerkt. Gelukkig was het werk net op tijd af.

Haar wangen waren rood van het werken.

- 5 'Als je wilt dat ik ze nog even nakijk, dan mag je wel even bij me komen,' zei de meester.

Els was wel benieuwd hoe ze het werk gemaakt had.

De meester keek de sommen na. Wat snel kon hij dat. Kon ik ook maar zo snel rekenen, dacht Els.

- 10 'Nou, nou,' zei de meester. Els schrok even. 'Voor dit werk moet ik je een pluim geven.'

Wat is dat nou weer? dacht Els wat verschrikt.

'Een pluim geef je aan iemand die goed zijn best heeft gedaan, en dat heb jij, dus krijg je een pluim. Er zitten maar twee foutjes in en ik

- 15 heb gezien hoe goed jij je best deed.'

Een pluim voor mij, dacht Els, dat is leuk. Ik wist niet zeker of ik het goed deed, maar nu de meester het zegt ben ik erg blij. Ze zou zo nog wel een blad met sommen willen maken.

Blij en opgewekt huppelde Els naar huis en ze dacht: Eens even

- 20 kijken wie ik vandaag een pluim kan geven.

Toen Els thuis kwam was de tafel al gedekt en later bleek dat ze ook nog een kroket op haar boterham mocht doen.

'Daar geef ik jou een pluim voor,' zei ze tegen haar moeder.

Haar moeder begreep wel wat dat betekende.

- 25 'Dat vind ik leuk,' zei ze, 'dat jij mij een pluim geeft.'

'Ik heb zelf ook een pluim gekregen,' zei Els en ze vertelde wat er op school was gebeurd.

Die dag deelde Els nog heel wat pluimen uit en iedereen was er erg blij mee. Haar vader kreeg er een voor het mooie voorlezen en haar

- 30 broertje kreeg er een omdat hij zo fijn aan het spelen was. En Els dacht: Een pluim is leuk om te krijgen, maar ook om te geven, want dan kun je anderen blij maken.

•Daarna vergelijkt u de visie van het kind met uw visie. Als u ten aanzien van een door het kind genoemde activiteit een andere mening hebt, vult u het hokje in achter 'dit komt niet overeen met de werkelijkheid'. We gaan er daarbij vanuit dat uw visie de werkelijkheid weergeeft.

In het voorgaande hebben we enkele kwantitatieve beoordelingsmogelijkheden gegeven.

Het is ook mogelijk meerdere alternatieven in te vullen en achter het zelfbeeld de activiteit te noteren. Het is mogelijk dat een kind een diffuus zelfbeeld heeft, maar bij de dingen waar het wel zicht op heeft een verondersteld onvermogen. Zie verder de procedureomschrijving van procedure 1.

Bij het sociaal-emotionele zelfbeeld gaat u op dezelfde wijze te werk. Hierbij gaat het om de vragen 1-13, 14-15, 20-27, 29-35, 38-39, 41-45.

Ook hier geldt dat een kind een diffuus zelfbeeld heeft als het minder dan 80% van de vragen beantwoordt. Ook moet u hier, als het kind 80% of meer van de vragen heeft beantwoord, een keuze maken uit de mogelijkheden positief of negatief. Om dit te bepalen hebt u een aantal vragen nodig, namelijk vraag 24-32, 34-39, 41, 43-45.

Als het kind in 10% van zijn uitingen negatief is over zijn eigen gedrag door aan te geven dat het regelmatig ongewenst gedrag vertoont, bijvoorbeeld

- ik lach niet zo gauw;
- ik sla vaak;
- ik kan niet zo goed achter elkaar doorwerken, dan is de beoordeling negatief. We hanteren deze strakke norm, omdat de invloed op het zelfbeeld al gauw merkbaar is, het effect dus groot is en de noodzaak er iets aan te doen ook groot is. Daarna vergelijkt u de visie van het kind ten aanzien van z'n eigen gedrag met uw kijk op het functioneren van het kind. Als het kind negatief over zichzelf oordeelt en als het volgens u ook regelmatig ongewenst gedrag vertoont, dan heeft het kind een reëel negatief zelfbeeld. Het is ook mogelijk dat het kind te slecht over zichzelf denkt. In dat geval is er sprake van een verondersteld onvermogen. Het kind kan ook positief over zichzelf denken, terwijl het toch ongewenst gedrag vertoont. In dat geval denkt het kind te positief over zichzelf en is er sprake van een verondersteld vermogen.

Het is ook mogelijk dat het per gedragsvorm verschilt. Het kind kan ten aanzien van zijn sociale gedrag reëel positief over zichzelf denken, maar ten aanzien van de werkhouding een te positieve visie hebben op het eigen functioneren. In dat geval is er sprake van een verondersteld vermogen. U kunt dan ook meerdere zelfbeelden aangeven en eventueel de gedragsvormen noteren op het overzichtsblad voor het sociaal-emotionele zelfbeeld, zoals aangegeven op pagina 376.

Een extra diagnosetip

U kunt de specifieke diagnosemiddelen die bij dit orthobeeld horen gebruiken, maar u kunt ook de meer algemene diagnosemiddelen uit deze orthotheek hanteren. Zie daarvoor de opzet voor de gedragsdiagnose zoals weergegeven op pagina 21 t/m 40 en dan de diagnosemiddelen:

- diagnosezoekwijzer op pagina 22
- diagnosehulp 1 op pagina 29-33
- diagnosehulp 2 op pagina 34-36
- diagnosehulp 3 op pagina 37
- diagnosehulp 4 op pagina 38-40

Maatwerk

Vaak hebben kinderen met de kenmerken van dit orthobeeld ook nog allerlei andere vormen van gedragsproblemen. Er kunnen achter dit type probleemgedrag weer andere beelden schuilgaan. In dat geval is het belangrijk om die andere beelden erbij te betrekken. Soms blijkt het bij een bepaald orthobeeld eigenlijk om een ander soort probleem te gaan. Zie over deze vorm van maatwerk pagina 21-40.

Opgelet

De inhoud van deze orthotheek is ontwikkeld voor het gebruik door LEERKRACHTEN in gewoon en speciaal basisonderwijs. (sbo) Soms heeft een ingezette begeleiding te weinig effect en zijn de gedragsveranderingen niet waarneembaar. In dat geval is het raadzaam externe deskundigen in te schakelen, zoals orthopedagogen of psychologen van een schoolbegeleidingsinstituut of van instanties waar de ouders contact mee hebben. Bespreek het beperkte effect met de ouders en overleg wat er nu gedaan gaat worden. Stel ook de vraag of deze school het meest geschikt is voor dit kind.

ZVL zelfbeeld-vragenlijst VM Verkorte methode

Naam kind:.....

School/klas/groep:

Ingevuld door/op:

vragen

1. Wat vind je leuk om te doen
op school?2. Wat vind je niet leuk om te
doen op school?3. Wat vind je moeilijk om te doen
op school?4. Wat vind je gemakkelijk om te
doen op school?

5. Wat kun je goed op school?

Waar ben je goed in?

6. Wat kun je niet zo goed op
school? Waar ben je niet zo goed in?

antwoord van het kind

antwoord van de leerkracht

ZVL zelfbeeld-vragenlijst VM Verkorte methode

Naam kind:.....

School/klas/groep:

Ingevuld door/op:

vragen

1. Wat vind je leuk om te doen
op school?2. Wat vind je niet leuk om te
doen op school?3. Wat vind je moeilijk om te doen
op school?4. Wat vind je gemakkelijk om te
doen op school?

5. Wat kun je goed op school?

Waar ben je goed in?

6. Wat kun je niet zo goed op
school? Waar ben je niet zo goed in?

antwoord van het kind

antwoord van de leerkracht

Prestatiezelfbeeld van: _____

Ingevuld door: _____

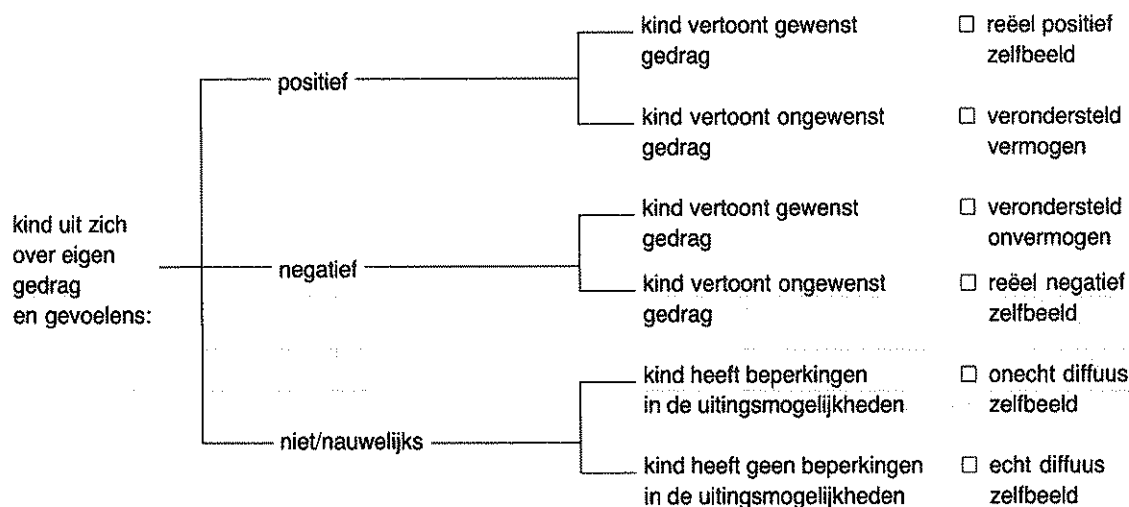
Op: _____

Sociaal-emotioneel zelfbeeld van: _____

Ingevuld door: _____

Op: _____

ZVL Zelfbeeld-vragenlijst; uitgebreide methode

Naam kind:.....

School/klas/groep:

Ingevuld door/op:.....

Vragen die niet direct van betekenis zijn voor de schoolsituatie:

1. Wat zou je graag op je verjaardag willen hebben?
2. Wat lust je graag?
3. Welke kleur vind je mooi?
4. Wat vind je leuk op de tv.?
5. Wat doe je graag thuis?
6. Wat vind je niet lekker om te eten of te drinken?
7. Wie houdt er van jou?
8. Met welke dingen speel je graag?
9. Welk dier vind je leuk?
10. Wat doe je het liefste na schooltijd?
11. Wat is het mooiste ding dat je hebt?
12. Over welke onderwerpen wil je graag wat weten?
13. Over welke onderwerpen weet je al wat/veel?

Vragen die wel min of meer direct van betekenis zijn voor de schoolsituatie:

14. Wat vind je leuk om te doen op school?
15. Wat vind je niet leuk om te doen op school?
16. Wat vind je moeilijk om te doen op school?
17. Wat vind je makkelijk om te doen op school?
18. Wat kun je goed op school?/Waar ben je goed in?
19. Wat kun je niet zo goed?/Waar ben je niet zo goed in?
20. Met wie speel je het liefste op school?
21. Met wie zou je wel een werkje/rij sommen willen maken?
22. Als je mocht tekenen, wat zou je dan tekenen?
23. Met wie zou je nooit een werkje/rij sommen willen maken?

24. Wanneer word je boos?
25. Wanneer lach je?
26. Wanneer sla je iemand?
27. Wanneer wordt de juf/meester/
meneer wel eens boos op je?
28. Kun je goed een tijdje achter
elkaar doorwerken?
29. Waarvoor ben je bang?
30. Welk kind in de klas vindt jou
aardig?
31. Wanneer ben je verdrietig?
32. Welk kind in de klas vindt jou
helemaal niet aardig?
33. Naast wie wil je graag zitten?
34. Naast wie wil je niet graag zitten?
35. Wanneer ben je stout/ondeugend?
36. Werk je snel of langzaam?
37. Let je altijd goed op als de juf/meester/
meneer iets zegt of uitlegt?
38. Vinden de kinderen in de klas je aardig?
39. Vind je het vervelend om naar school
te gaan?
40. Kun je goed/leuk spelen?
41. Heb je veel ruzie met anderen?
42. Vind je dat je te groot of te klein of te
dik of te dun bent?
43. Word je veel geplaagd?
44. Wat vindt de juf/meester/meneer niet zo
leuk als je dat doet?
45. Wat vindt de juf/meester/meneer wel
erg fijn als je dat doet?

Specifiek op de lagere school (basisschool-groep 3-8) gerichte vragen:

46. Kun je goed woorden schrijven bij een dictee?
Zo niet, welke soort woorden vind je moeilijk om
te schrijven?
47. Kun je goed rekenen?
Zo niet, welk soort sommen vind je moeilijk
om te maken?
48. Kun je goed lezen?
Zo niet, wat gaat nog niet zo goed?
49. Welke boeken vind je leuk om te lezen?
50. Kun je een mooie tekening maken?